

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ EĞİTİM BAKANLIĞI

AZERBAYCAN DEVLET İKTİSAT UNİVERSİTESİ

TÜRK DÜNYASI İŞLETME FAKÜLTESİ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER

LİSANS BİTİRME TEZİ

AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİNDE

KARABAĞ SORUNU FAKTÖRÜ

Hazırlayan

Cavid İBRAHİMOV

1317.02038

BAKÜ-2017

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ EĞİTİM BAKANLIĞI
AZERBAYCAN DEVLET İKTİSAT UNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI İŞLETME FAKÜLTESİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER

LİSANS BİTİRME TEZİ
AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİNDE
KARABAĞ SORUNU FAKTÖRÜ

Tez Danışmanı
Öğr gör. Araz ASLANLI

Hazırlayan
Cavid İBRAHİMOV
1317.02038

BAKÜ-2017

ÖZET

İran'ın Karabağ sorununa ilişkin politikasını bu ülkenin genel olarak dış politikasının bir parçası ya da İran'ın geniş anlamda bölgeyle (Orta Doğu, Orta Asya, Kafkasya ve Güneydoğu Avrupa dahil olmak üzere tüm çevresiyle) ilgili politikasının bir parçası olarak değerlendirmek mümkündür. Biraz daha dar çerçevede Karabağ sorunu, İran'ın Kafkasya politikasının bir parçası, ama özellikle de Azerbaycan ve Ermenistan politikasının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle de konunun daha iyi anlaşılması açısından bu çalışmada öncelikle

İran'ın Güney Kafkasya, özel olarak da Azerbaycan (ve kısmen de Ermenistan) politikalarına kısaca göz atılacak, daha sonra Karabağ sorununa yaklaşımı ve soruna ilişkin politikaları değerlendirilecektir. Çalışmanın temel tezi İran açısından Karabağ sorununun belli bir çerçevede çözümsüz olarak sürmesinin arzu ediliyor olmasıdır. Fakat İran sorununun uzun süreli sıcak çatışma halinde kalmasını da arzu etmemektedir.

Bu çalışmada söz konusu meseler araştırılmış, Azerbaycan ve İran ilişkilerinde Karabağ sorunu gibi meseler öğrenilmiş, araştırılmıştır.

İÇİNDEKİLER

TUTANAK.....	i
ÖZET.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN ORTAYA ÇIKIŞI VE ATEŞKESE KADAR OLAN DÖNEM

1.1. Karabağ Bölgesinin Kısa Tarihi ve Karabağ Meselesinin ortaya Çıkışı.....	3
1.2. Sovyetler Birliği Döneminde Dağlık karabağ sorunu.....	11
1.3. 1994 Ateşkesine Kadar Olan Dönemde Gelişen Meseleler.....	25

İKİNCİ BÖLÜM

DAĞLIK KARABAĞ SORUNU VE İRAN İSLAM CUMHURİYETİ

2.1. İran'ın Ermenistan-Azerbaycan Sorununa yaklaşımı.....	30
2.2. İran'in Dağlık Karabağ Sorununda Pozisyonu.....	38
2.3. Karabağ Sorununun İran-Azerbaycan İlişkilerine Etkisi.....	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN'IN KARABAĞ SORUNUNA VE GÜNEY KAFKASYA'DA KOLEKTİF GÜVENLİK GİRİŞİMLERİNE YÖNELİK POLİTİKASI

3.1. İran'ın Dağlık Karabağ Sorununa Yaklaşımları.....	51
3.2. İran'in Güney Kafkas'ta Kolektif Güvenlik Girişimlere yönelik Politikası.....	56
3.3. İran'ın Karabağ Sorununa İlişkin Arabuluculuk Girişimlerinin sonuçları.....	70
SONUÇ	77
KAYNAKÇA	80

KISALTMALAR

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AGİK:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHC:	Azerbaycan Halk Cephesi
AHC:	Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
BDT:	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM:	Birleşmiş Milletler
“DKC”:	“Dağlık Karabağ Cumhuriyeti”
DKÖR:	Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi
FSA:	Freedom Support Act
İKT:	İslam Konferansı Teşkilatı
M.Ö.:	Milattan Önce
M.S.:	Milattan Sonra
RF:	Rusya Federasyonu
SSC:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
A.G.E	Adı Geçen Eser
A.G.M	Adı Geçen Makale
S.	Sayfa
SS.	Sayfalar

GİRİŞ

Azerbaycan ve İran arasındaki ilişkileri şekillendiren birçok faktör bulunmaktadır. Öncelikle, Azerbaycan'ın güney komşusu olan İran'la kara sınırı 618 km'dir. İki ülke, Hazar Denizi'nde de birbirlerine sınırdırlar. Ancak coğrafi koşulların da ötesinde iki ülkenin birbirleriyle ilişkilerini yönlendiren en önemli tarihî faktör, Azerbaycan'ın kuzey ve güney olarak ikiye bölünmüş olması ve Güney Azerbaycan'ın İran sınırları içerisinde bulunmasıdır. 19. yüzyılın başında Bağımsız Azerbaycan Hanlıkları, Çar Rusyası ve Kacar İran'ın yönetimleri altına girmiştir. Günümüzde İran nüfusunun %40'ı Azerilerden oluşmaktadır, bu ise dünya Azerbaycanlılarının yaklaşık %75'ine karşılık gelmektedir. Bunun yanı sıra Azerbaycan'da önemli oranda bir Şii nüfus vardır. Şii nüfusun büyüklüğüne göre Azerbaycan dünyada İran'dan sonra ikinci sırayı almaktadır.

Bunun nedeni, 16. yüzyıl başlarında Azerbaycan topraklarında ortaya çıkan yeni Safevi devletinin toplumu Şiiliğe zorlamasıdır. Azerbaycan'da Şii nüfusun, İran'da Azerilerin varlığı, yaklaşık 500 yıl Azerbaycan'ın kuzey-güney ekseninde kalmasını sağlamış, doğuda ve batıda bulunan ülkelerle ilişkilerini sınırlandırmıştır. Şii nüfus ayrıca, İran'ın rejim ihracı politikası dahilinde dikkatini Azerbaycan'a yöneltmesinde etken olmuştur. İran'da yaşayan Azeri nüfus, İranlılarla aralarındaki dini ve kültürel benzerliklerin çokluğu nedeniyle Azerbaycan ile İran ilişkilerinde sorun oluşturmamaktadır. İran'ın yönetici elitleri arasında Azeriler de vardır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin milliyetçi kesimlerinden ve bazı İran Azerilerinden zaman zaman gelen

birleşme çağrılarına da, İran Azerilerinin çoğunluğu tepkisiz kalmaktadırlar

Tez çalışması giriş, 3 esas bölüm ve sonuçtan ibarettir.

Birinci bölümde Dağlık Karabağ sorununun ortaya çıkışı ve ateşkese kadar olan dönem incelenmiştir. Karabağ bölgesinin kısa tarihi,meselenin ortaya çıkışı öğrenilmiştir.Sovetler Birliği döneminde Dağlık Karabağ sorununa yaklaşım araştırılmıştır.

İkinci Bölümde Dağlık Karabağ sorunu ve İran İslam Cumhuriyetinin bu soruna yaklaşımı, İranın söz konusu meselede pozisyonu, Karabağ sorununun İran-Azerbaycan ilişkilerine etkisi gibi meselere değinilmiştir.

Üçüncü Bölümde İranın Dağlık Karabağ sorununa yaklaşımları, Güney Kafkaz'ta Kollektiv güvenlik girişimlerine yönelik politika, İranın arabuluculuk girişimleri ile ilgili meselelerden bahs edilmiştir.

Tez çalışmasının sonuç kısmında ise hem tüm bölümlerle hem de konu ile ilgili genel değerlendirmelere yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN ORTAYA ÇIKIŞI VE ATEŞKESE KADAR OLAN DÖNEM

1.1. Karabağ Bölgesinin Kısa Tarihi ve Karabağ Meselesinin Ortaya Çıkışı

Karabağ bölgesi, hem tarihi açıdan, hem de kültürel açıdan Azerbaycan devleti için çok önemli bir yerdedir. Kısaca bu bölgenin tarihine göz atalım. Karabağ bölgesi, dünyadaki en eski insanların yaşadığı yerlerden biridir. Buradaki “Azıh” mağarasında bulunan eski insan- “Azıhontrop”un yaşının yaklaşık olarak 1,2 milyon sene eskiye kadar götürülebileceği bilim adamlarınca da kanıtlanmıştır ¹ . Bu durumun kanıtlanmasına rağmen 1,2 milyon yaş henüz genel kabul görmemektedir. Fakat, mağara içerisinde bulunan insanın çene kemiğinin her halükarda en az 300- 500 bin yıllık olduğu kabul edilmektedir. Yine bölgede bulunan “Tağlar” mağarasında da bundan 80- 100 bin yıl evvelki devre ait zengin kalıntılar bulunmaktadır. ² Ara devirlerde Karabağ bölgesindeki yaşama ilişkin kanıtlar yine bulunmaktadır. ²Milattan önce (M.Ö.) dördüncü binyıldan itibaren ise bu topraklarda yaşayanların kimliğine ilişkin bilgiler elde edebilmekteyiz. Bunlar “Hürriler” diye isimlendirilen Türk kavminden olanlardı. Bu Türk kavmi M.Ö. dördüncü binyılda Kafkasya’ya gelerek Karabağ’a

¹ Süleyman Eliyarlı, **Azerbaycan Tarihi**, Bakü, Azerbaycan Neşriyatı, 1996, s. 9; Ziya Bünyadov vd. , **Azerbaycan Tarihi I cilt**, Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1994, s. 20.

² Cemalettin Taşkiran, **Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi**, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1995, s. 31.

yerleşmişlerdir.³ M.Ö. ikinci binyıla ilişkin olarak da Hürrielerin buradaki yaşamlarına ilişkin kanıtlara rastlanmaktadır. M.Ö. birinci binyılın başlarında bölgede Urartular ortaya çıkmaya başlarlar.⁴ Daha sonra buralara, yine Türk boylarından olan Sakalar yerleşmişlerdir. Ermenilere gelince, kendilerini iddia ettikleri gibi ister Yasef evladına dayandırsınlar, isterse de buralara Frigyalılarla birlikte geldiklerini iddia etsinler, her halükarda buralarda M.Ö. altıncı ve yedinci yüzyıldan sonra bulunmuş oluyorlar.⁵

M.Ö. 250'lerde Karabağ bölgesinde, Oğuzların Üçoklar boyundan olan Arsaklar, M.S. birinci yüzyılda Kafkasya Türk Albanları, ikinci yüzyılda Romalılar, üçüncü yüzyılda Sasaniler, altıncı yüzyılda Hun Türkleri ve yedinci yüzyılda Hazar Türkleri hükmetmişlerdir.

Yedinci yüzyıldan itibaren Karabağ bölgesi dönemin İslam kuvvetlerinin yönetimi altına geçmiştir. 642 yılında Arap İslam orduları, 646 yılında ise Müslüman Oğuzlar burada hükmetmeye başlamıştır.

Sekizinci yüzyılda bölgede Müslüman idareye karşı isyanlar başlamıştır. Bu isyanlar dokuzuncu yüzyılda Türk kökenli Babek'in liderliğinde doruğuna ulaşmıştır. 837 yılında isyan yenilgiye uğratılmış ve 838 yılında isyancıların lideri Babek Samire şehrine götürülerek burada idam edilmiştir. 892- 930 yılları arasında Saç Oğulları isimli Müslüman Türk Beyliği bölgenin hakimi olmuştur.⁶

³ Mehmet Kengerli, "Karabağ Azerbaycan Toprağıdır Dünya Durdukça da Öyle Olacaktır", **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi**, sayı 330, 1999, s. 7.

⁴ İgrar Aliyev, **Nagorniy Karabagh (Dağlık Karabağ)**, Bakü, Elm, 1989, s. 15.

⁵ Taşkiran, a.g.e., s. 35.

⁶ Kengerli, a.g.m., s. 8.

XI yüzyıldan itibaren bölge Selçukluların akımına uğramıştır. 1064 yılında Gürcistan seferinden dönen Alp-Arslan ve 1076'ta onun oğlu ve halefi Melik Şah burayı baştan-başa iskân etmiştir. 1256'dan itibaren Karabağ bölgesi İlhanlıların (Türk devleti) yönetimi altına geçmiştir. 1396'dan sonraysa, Kıpçak seferinden dönen Timur'un orduları buraları işgal etmiştir.XV yüzyıl boyunca bölge daha çok Akkoyunluların yönetimi altında bulunmuştur. XIV yüzyılın sonlarında Osmanlılar tarafından alınıncaya kadar, bölge Safevilerin yönetiminde kalmıştır.⁷

XVIII yüzyılın başlarında Penah Ali Bey'in önderliğinde bölgede Karabağ Hanlığı kurulmuştur.XVIII yüzyılın sonlarında artan dış saldırılar sonucunda kısa bir süre için (sadece 1797 yılında bir süreliğine) Karabağ bölgesi, merkezi Azerbaycan'ın güney (şu anki İran) bölgelerinde bulunan Gacar Türklerinin yönetimi altına geçmişse de, genelde bağımsızlığını koruyabilmiştir.⁸

1826 yılında, Karabağ Hanlığı Çarlık Rusyası tarafından işgal edilmiştir.Rusya ile Gacar yönetimi arasındaki savaşlar sonucunda, 1828'de imzalanan Türkmençay Andlaşması ile Karabağ Hanlığı Rusya'ya bağlanmıştır. 1828- 1829 yıllarında Osmanlılarla Rusya arasında Kafkaslarda yaşanan savaş da Karabağ Hanlığı'nı bağımsızlığını yeniden kazanmasına yardım etmemiştir. Bu savaşların ve imzalanan antlaşmaların Karabağ bölgesi açısından bir diğer önemi, bu süreçte Gacar yönetimi altındaki topraklardan 1825-1826 yıllarında 18.000, 1828'de 50.000 (Türkmençay Anlaşması'nın 15.maddesi Gacar

⁷ M. B. Memmedzade, **İslam Ansiklopedisi, Karabağ Maddesi**, Ankara, Türk Diyanet Vakfı, 1998, s. 212- 214.

⁸ Bünyadov vd., a.g.e. , s. 530-541.

yönetimi altındaki Ermenilerin bir yıl içinde Aras nehrinin kuzeyine, yani Rus yönetimi altındaki topraklara geçmesini öngörmekteydi), 1829 Osmanlı-Rus Edirne antlaşması ile de 84.000 civarında Ermeninin Karabağ bölgesine getirilmesi sonucunu doğurması şeklinde olmuştur⁹.

Dönemin Rus tarihçilerine göre bu süreç boyunca Kafkasya'ya, Anadolu'dan ve şu anki İran topraklarından en az 1 milyon Ermeni göç etmişti veya ettirilmişti. Bu göçler sonucunda I Nikolay, İrevan ve Nahçıvan hanlıklarının topraklarını içeren coğrafya üzerinde Ermeni bölgesi de kurmuştur. Zaten, Rusya bölgede bir Ermeni devletinin kurulmasının planlarını uzun yıllardan beri yapmaktaydı. 1967 yılında Ermenistan'ın başkenti Erivan'da basılan "XVIII yüzyılda Ermeni-Rus ilişkileri" isimli kitapta (s. 204-205'de) şöyle denilmektedir: "Daha 19 Mayıs 1783'de Knyaz G.A.Potyomkin, II Yekatrina'ya 'fırsat bulunca Karabağ'ı hemen Ermenilerin kontrolüne vermek ve böylece Asya'da bir Hristiyan devleti ortaya çıkarmak için gerekenleri yapacağız', diye yazmıştı". Bu nedenle bu kadar büyük göçlerin gerçekleşmesinde Rusya'nın çıkarları bulunduğunu da unutmamak gerekiyor. Bunun yanında buradaki Müslümanlardan da (Türklerden de) önemli bir miktar Gacar yönetimi altındaki topraklara göç ettirilmişti.

Bunca göçe rağmen, 1832 yılındaki Çarlık Rusyası resmi sayımlarında Karabağ bölgesi nüfusunun % 64,8-i Türk (Azerbaycanlı), %34,8-i Ermeni olarak kayda geçmiştir.¹⁰ 1887 yılında Fransa'da yayınlanan "Nouveau Dictionnaire de Geographie Universelle" ("Yeni Evrensel Coğrafya Sözlüğü") isimli kitabın "Karabağ" maddesinde,

⁹Reşid Göyüşov, **Karabağ'ın Geçmişine Seyahat**, Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1993. s. 75.

¹⁰Dursun Yıldırım ve Cihat Özönder, **Karabağ Dosyası**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1991, s.87.

250.000 olarak gösterilen toplam nüfusun en az yarısının Azerbaycan Türklerinden, geri kalanının Ermenilerden ve bazı İranlı ve Ruslardan oluştuğu kaydedilmektedir.¹¹

Hatta Ermenistan kaynakları bile Karabağ meselesine ilişkin göreceli olarak sessizliğin yaşandığı dönemlerde, XIX yüzyıl başlarında Karabağ bölgesinde Ermeni nüfusun azınlıkta kaldığını ifade etmekteydiler.Nitekim 1972 yılında Erivan’da yayınlanan “Batı Ermenistan’ın Rusya’ya birleştirilmesi” isimli bir kitapta (s. 562), bu yıllar için Karabağ’da 12 bin ailenin bulunduğu ve bunların sadece 2500-ünün Ermeni ailesi olduğu belirtiliyor.Ermenilerin buraya sonradan geldiğinin kendilerince bir başka ifadesi de, 1978 yılında Karabağ’ın Akdere (eski Mardakert) rayonunda, “Bölgeye Gelişlerinin 150 Yılı” anıtını dikmeleri olmuştur.¹²Gerçi, 1980’lerde olayların yeniden tırmanmasıyla bu anıt yıkılmıştır.Fakat, onunla ilgili video görüntüler ve fotoğraflar durmaktadır.

XIX yüzyıl sonlarında ve XX yüzyıl başlarında çeşitli isyanlar baş kaldırdıysa da, 1918 yılına kadar Karabağ bölgesi, Çarlık Rusyası’nda Azerbaycan’ın bir bölgesi olarak (Gence Guberniyası’na bağlı olarak) yer almaya devam etmiştir.

XIX yüzyılın sonları ile XX yüzyılın başlarında Kafkasya’da yaşayan Ermeniler hızlı bir biçimde örgütlenmeye başlamıştır.Bu yapılanmaların en önemlisi, 1890 yılında kurulan “Taşnaksutyun Komitesi” olmuştur.Komite, daha çok Doğu Anadolu’daki Osmanlı topraklarını kapsayan bir Ermeni devleti kurmayı amaçlamaktaydı.Bu

¹¹ Taşkiran, a.g.e. , s. 240.

¹² Aliyev, a.g.e. ,s.75–78.

dönemde genişlemecilik peşinde olan Ermeni örgütleri, Çarlık Rusyası yönetimi altındaki topraklara ilişkin iddialarını pek dile getirmemekteydiler. Bunun nedeni, tarihsel süreçte hep işbirliği yaptıkları Ruslarla, ilişkiyi bozmama isteği olmuştur. Genelde iyi olan ilişkiler, 1719 yılında Çar I Petro'nun, Rus Ortodoks Kilisesi mensuplarına tanınan hakları ülkesinde yaşayan tüm Ermenilere de vermesi ile daha da pekişmişti.¹³

Bir yandan Çarlık Rusyasının halkları kaynaştırma isteklerinin Ermeni milliyetçiliği ile çatışması, diğer yandan da Rus Ortodoks Kilisesinin Ermeni Gregoryan kilisesini kendisine birleştirme çabaları bu yakın ilişkiyi bir süre için zayıflatmıştır. Fakat etnik çatışmaların başlaması, ilişkileri eski seyrine sokmakta geç kalmamıştır. Kafkasya'daki milli uyanış hareketleri de bu etnik çatışmalara paralel olarak gelişmiştir. Özellikle 1905 yılı tarihe Ermeniler ile Azerbaycan Türkleri arasındaki kanlı çatışmalar yılı olarak geçmiştir. Olaylar bir Müslüman'ın (Azerbaycan Türkünün) Taşnaklar tarafından öldürülmesiyle tırmanmıştır. Azerbaycan'ın çeşitli yerlerinde, özellikle de Karabağ ve Gökçe bölgelerinde her iki taraftan karşılıklı olarak çok sayıda insan öldürülmüştür. Her iki toplumun bazı aydın kesimleri, aslında Ermeniler ile Azerbaycan Türkleri arasında düşmanlık bulunmadığını, olayların Ruslar tarafından kışkırtıldığını dile getirmiştir. SSCB kurulduktan sonra bu olaylara değinilirken, her zaman bu olayların Çarlık yönetimince düzenlendiği ifade ediliyordu. Çarlık Rusyası yetkililerinin bunu yapmasına neden olarak da, işçi

¹³Ali Arslan, **Rusların Güney Kafkasya'da yayılmalarında Ermeni Eçmiyazın Katogiosluğu'nun Rolü**, Kafkas Araştırmaları II sayı, s. 21.

hareketlerinin engellenmeye çalışılması, toplumların Çarlığa karşı mücadeleden yayındırılması için bir birlerine karşı mücadeleye yöneltilmeleri gerektiği gösterilmekteydi.

1906 yılında da devam eden olaylar, bu yılın Temmuz ayından itibaren yerini genel bir sessizliğe bırakmıştır. Tarihsel açıdan ve Çarlık Rusyası açısından önemli olayların yaşandığı 1906–1918 yılları aralığında iki toplum arasındaki çatışmalar durmuştur. Hatta bir sıra konularda beraber hareket ettikleri de görülmüştür.

Fakat 1917–1918 yıllarında gelişen olaylar, yeniden iki toplumu karşı-karşıya koymaya başlamıştır. 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra Rus Duması bırakılmış, Dumanın Kafkaslardan olan üyeleri Transkafkasya Federasyonu'nu oluşturmuşlardı. Bu tarihlerde Rusya'da iktidarı ele alan Bolşevikler “Milletlerin Haklar Bildirisi” ile her milletin kendi geleceğini tayin etmesi ilkesini kabul ettiklerini açıklamışlar ve bunun sonucunda bölgede bir güç boşluğu oluşmuştu. Aynı zamanda, Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne yönelik toprak taleplerinin ve Doğu Anadolu'da yaptıklarının (bu konuda Çarlık Rusyası'nın Van ve Erzurum'daki Baş Konsolosu görevini yürütmüş Mayevski'nin hatıralarına bakılabilir) cevabı mahiyetinde, Osmanlı ordularının Doğuya doğru hareket yapması beklenmekteydi. Böylesine bir beklenti, Ermenileri hızlı bir biçimde silahlanmaya sevk etmiştir. Bu, aynı zamanda müttefiklerin Osmanlı'ya karşı Kafkasya'da bir güç oluşturma planlarıyla da uyuşmaktaydı. Taşnaklar önderliğinde silahlanan Ermeniler, Doğu Anadolu'yla beraber Azerbaycan'a ait bölgelere de saldırmaya başlamıştır. Bu durum, Rus ordusunda askeri eğitim alamayan ve askeri teçhizatı bulunmayan Azerbaycan Türkleri için oldukça endişe

verici durum oluşturmuştur. Nitekim Mart 1918'de, diğer bölgelerle beraber Ermenilerin pek bir yoğunluk oluşturmadıkları Bakü'de de toplu Türk katliamları yaşanmıştır. Bu süreçte, Bolşeviklerin de Milliyetçi Ermenilerle işbirliğinde olması olayın ilginç yönlerinden birisini oluşturmuştur.

Katliamların büyük boyutlara ulaşması -Bakü'de ve Azerbaycan'ın başka şehirlerinde 30 bin civarında Türk'ün öldürülmesi- üzerine önemli sayıda Azerbaycan Türkü, Bakü'yü terk etmek zorunda kalmıştır.¹⁴

Olayların bu şekilde gelişmesi Transkafkasya Konfederasyonu'nun varlığını şüphe altında bırakmıştır. Mayıs sonlarında anlaşmazlıkların daha da şiddetlenmesi yüzünden Transkafkasya Konfederasyonu dağılma sürecine girmiştir. Karabağ bölgesi ise, 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettikten sonra da onun içinde yer almaya devam etmiştir.

12 Ocak 1920'da Paris'te toplanan Barış Konferansı sırasında bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti resmi olarak tanınırken de, Karabağ bölgesinin onun bir parçası olması uluslararası kabul görmüştür. Zaten 15 Ağustos 1919'da toplanan Karabağ Bölgesi Ermenileri VII Kurultayı'nın aldığı karar üzerine sonraki süreçte Azerbaycan yönetiminin atadığı geçici genel vali Sultanov'la anlaşma yapılmıştı. Bu anlaşma ile ortak bir konsey kurulmuş ve Karabağ bölgesinin yönetimi önemli ölçüde bu konseye havale edilmişti. Bu anlaşmada aynı zamanda,

¹⁴ Yıldırım, Özönder, a.g.e., s. 16.

Paris Barış Konferansında Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olarak kabul gördüğüne de işaret edilmiştir.¹⁵

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti 27 Nisan 1920 tarihinde Ruslar tarafından işgal edilinceye kadar, Azerbaycan'da Osmanlı ve ondan sonra da İngiliz orduları bulunmuştur. Her iki güç de Karabağ bölgesini, Azerbaycan'ın bir parçası olarak görmeye devam etmiştir. Bu süre içerisinde bazı Ermeni örgütleri Karabağ bölgesinde birçok kere isyan çıkarmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Fakat Rusların teşviki ve yardımı ile 1920 yılı Nisanında büyük çaplı bir isyan çıkarılmıştır. Azerbaycan ordu birlikleri isyanı bastırmak üzere bölgeye gittiği sırada, Bolşevik Rus orduları (XI. Kızıl Ordu) Azerbaycan'ı işgal etmiştir.

1.2. Sovyetler Birliği Döneminde Dağlık Karabağ Sorunu

Ermenilerin Azerbaycan'ın Karabağ bölgesine yönelik iddiaları genellikle, onun hep Ermenistan'a bağlı olduğu, Sovyet yönetiminin Karabağ bölgesini zorla alarak Azerbaycan'a bağladığı şeklinde olmuştur. Fakat resmi belgeler tam tersini söylemektedir.

Daha 22 Mayıs 1919'da, Bolşevik Ermeni liderlerden A.İ. Mikoyan, Rusya Komünist (bolşevik) Partisi Merkez Komitesine ve Vladimir İliç Lenin'e kendi görüşünü yazarken "Ermeni Taşnakları Karabağ'ı Azerbaycan'dan koparıp Ermenistan'a birleştirme çabasındadır. Fakat bu, Karabağ için yaşam kaynağı olan Bakü'den ayrılmak ve hiçbir bağı bulunmayan İrevan'a birleşmek anlamına geliyor. Ermeni köylüleri 5. Kurultaylarında Azerbaycan'ı tanımayı ve

¹⁵ Taşkiran, a.g.e. , s. 249–251.

onun yönetimi altında kalmayı kararlaştırmışlardır” ifadelerini kullanmıştır.¹⁶Ayrıca, yukarıda değindiğimiz bölge Ermenilerinin, VII Kurultaylarında da Azerbaycan’la bağılıklarına ilişkin anlaşma imzaladıklarını belirtmiştik.

28 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan’da Sovyet Yönetimi ilan edilmiştir. O tarihte, Karabağ bölgesi ve şu anda Ermenistan sınırları dâhilinde bulunan Zengezur bölgesel, ilan edilen Azerbaycan SSC’nin sınırları içerisinde bulunmaktaydı. Fakat, tarih boyunca amaçlarına ulaşmak için hep Ruslarla işbirliği yapan Ermeniler, Azerbaycan’da Rus yanlısı yönetim kurulmasını bir fırsat olarak görmüş ve Karabağ bölgesine ilişkin iddialarını daha yüksek sesle dile getirmeye başlamıştır.İlk başlarda, daha Ermenistan Sovyet Rusya’ya birleşmediği için, Sovyet Yönetim bu tür meselelerde biraz Azerbaycan yanlısı tutum takınarak Ermenistan’a baskı yapmaya çalışmaktaydı. Bu arada eğer Ermenistan’da Sovyet Yönetimi kurulursa bunun karşılığında Karabağ ve Zengezur bölgeleriyle ilgili olarak bir takım vaatler de verilmekteydi. Bunun en önemli örneklerinden birisi, Lenin’in “doğunun Lenin’i” diye nitelendirdiği, bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin milli yöneticileri tarafından her zaman ihanetle suçlanan ve sonraları Moskova’da zehirlenerek öldürülen, dönemin Azerbaycan Sovyet yönetiminin başı Neriman Nerimanov tarafından Ermenistan Komünistlerine gönderilen bir telgraf olmuştur.1 Aralık 1920 tarihinde gönderilen bu telgrafta, Ermenistan’da Sovyet Yönetimi kurulması karşılığında, Azerbaycan’ın kendi içerisindeki Nahçıvan, Zengezur ve Karabağ bölgelerini ona verebileceği ifade edilmekteydi.Burada amaç

¹⁶ Yıldırım, Özönder, a.g.e. , s. 85.

yukarıda da ifade edildiği üzere, Ermenistan'ı Sovyet yönetimine geçme konusunda teşvik etmek idi. Bu süreçte Rusya Sovyet yönetiminin göz önünde bulundurmaya çalıştığı bir husus da potansiyel etnik karışıklık merkezlerinin oluşturulması konusu olmuştur. Merkeze yönelik tepkileri birbirlerine yöneltme amacını güden bu politika, Sovyet Rusya'ya Çarlık rejiminden kalma bir miras idi. Daha 19 Haziran 1920'de, Orconikidze, Lenin ve Çiçerin'e çektiği telgrafta, Karabağ ve Zengezur'un kendilerini Azerbaycan'ın bir parçası olarak gördüklerini ifade etmekteydi.¹⁷

Tartışmalar devam ederken, Azerbaycan'da Rusça yayınlanan "Komünist" gazetesinin 2 Aralık 1920 tarihli sayısında Nerimanov adına bir bildiri yayınlanmıştır. Bildiride, arazi meseleleri yüzünden iki komşu halkın kanının akması gerektiği ve Karabağ emekçilerinin kendi kaderlerini belirleme hakkının bulunduğu ifade edilmekteydi. Ermenistan'da Sovyet yönetiminin kurulması dengeleri bir ölçüde değiştirmiştir. Ermenistan Sovyet yönetiminin liderleri Karabağ bölgesine ilişkin iddialarını hem Moskova'ya iletmiş, hem de Komünist Bolşevik Partisi (Kafkasya (b) P) Kafkas Bürosunda dile getirmiştir. Bu iddialar üzerine, önce 27 Haziran 1921'de Azerbaycan KP MK toplanarak Ermenilerin iddialarını ret ve Karabağ bölgesinin Azerbaycan'dan koparılamayacağını ifade etmiştir. 4 Temmuz 1921'de toplanan RK(b)P Kafkas Bürosu (Kafkas cumhuriyetlerindeki komünist partilerinden oluşmaktaydı ve yedi üyesinden sadece bir tanesi Azerbaycanlı idi) Karabağ bölgesinin dağlık kısmının Ermenistan'a verilmesi gerektiği konusunda görüş bildirmiştir. Fakat Azerbaycan bu konuya sert tepki göstermiştir. 5 Temmuz 1921 tarihinde, RK(b)P

¹⁷ Aliyev, a.g.e. , s. 80

MK'den temsilcilerin de katılımıyla RKP Kafkas Bürosu yeniden toplanmıştır. Bu toplantıda, daha sonra Moskova tarafından Azerbaycan'ı yönetmek üzere atanmış olan Rus asıllı Sergey Kirov bile Karabağ bölgesinin dağlık kısmının da Azerbaycan'da kalması gerektiği yönünde görüş bildirmiştir. Tüm değerlendirmeler yapıldıktan sonra, Orconikidze ve Nazaretyan'ın önerisiyle “Müslümanlar ve Ermeniler arasında milli sulhun gerekliliği, Yukarı ve Aşağı Karabağ bölgelerinin iktisadi alakasının zaruriliğine, onun Azerbaycan'la olan daimi bağlantısı gibi hususlardan hareketle Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan SSC sınırları içinde kalmasına, bölge dahilinde bulunan Şuşa şehrinin idari merkez olmak üzere bölgeye geniş bir özerklik verilmesine” karar verilmiştir.¹⁸Böylece, Azerbaycan'ın bir üyeye temsil olunduğu toplantıda Ermenilerin de onayıyla, Karabağ bölgesinin Azerbaycan'dan koparılamayacağı karara bağlanmıştır.

Mirzoyan (Ermeni ASPS örgütü lideri) bu çözümden sonra “Aslında Karabağ sorunu diye bir sorun yoktur.Ermeni köylüleri Bakü ve Ağdam'la bağlantıları olmadan yaşayamayacaklarını söylüyorlar”, demektedir.¹⁹

Fakat, olayın bir de Karabağ bölgesinin dağlık kısmında özerk bölge oluşturulmasına ilişkin boyutu bulunmaktaydı.Bu konudaki tartışmalar yaklaşık iki yıl boyunca sürmüştür. Bir sonuç alınmaması üzerine, 27–28 Haziran 1923 tarihlerinde toplanan RK (b) P Kafkas Bölge Komitesi bir ay içerisinde Karabağ bölgesinin dağlık kısmında (Ermenilerin daha yoğun yaşadıkları coğrafyada) özerk bölge

¹⁸ Taşkiran, a.g.e. , s. 136–137.

¹⁹ Aliyev, a.g.e. , s. 84–85.

oluşturulması gerektiği konusunda Azerbaycan'ı son kez uyarmıştır. Hatta bu amaç için Azerbaycan yönetiminin başı da değiştirilmiştir. Kirov, Moskova tarafından Azerbaycan yönetiminin başı olarak atanmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda, 7 Temmuz 1923'de Azerbaycan Merkezi Yürütme Komitesi, belirtilen coğrafyada Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖB)'nin oluşturulması kararını almıştır.²⁰

Sovyetler Birliği'nin kurulması sürecinde atılan adımlar meselenin göreceli ve geçici bir sessiz dönem yaşamasını sağlamıştır. Fakat hem bu dönemde, hem de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB) kurulduktan sonraki dönemde Moskova yönetiminin izlediği stratejiler yukarıda da ifade edildiği üzere Azerbaycan içerisinde sorun potansiyelinin sürekli tırmanmasına yol açmıştır. Azerbaycan içerisindeki bir bölgenin içerisinde sadece Ermenilerin yoğun yaşadığı idari sınırlar üzerinde özerk yapının oluşturulması, bu coğrafya içerisinde bile nüfusun etnik yapısının Ermeniler lehinde fark oluşacak şekilde değişmesine yönelik politikalar izlenmesi bu stratejinin bir parçası olmuştur. Bu arada aynı dönemlerde SSCB cumhuriyetlerinden birisi olan Ermenistan içerisindeki Azerbaycan Türklerinin daha fazla etnik yoğunluğa sahip olmalarına rağmen her hangi bir özerk yapının oluşturulmaması Moskova yönetiminin çifte standardının göstergesi olarak yorumlanmıştır.²¹ Daha sonraki yıllarda SSCB merkez yönetimi ileriki yıllarda doğabilecek muhtemel sorunları önlemek amacıyla özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ve 1950'li yılların başında iki

²⁰ Nesib Nesibli, *Azerbaycan'ın Jeopolitiği ve Petrol*, Bakü Hazar Üniversitesi Neşriyatı, 2000, s. 183.

²¹ Hatem Cabbarlı, *Geçmişten Günümüze Ermenistan'da Azerbaycan Türkleri, Ermeni Araştırmaları*, Sayı 4, Aralık 2001-Ocak, Şubat 2002, s. 122.

göç dalgası ile Ermenistan içerisindeki Azerbaycan Türklerinin önemli kısmını zorla Azerbaycan'a göç ettirmiştir. Bu konuyla ilgili olarak SSCB Bakanlar Konseyi Azerbaycan'da kırsal alanların kullanımı, tarıma elverişli bölgelerin kurulması ve yurt dışında yaşayan Ermenilerin göç ettirilerek Ermenistan'dan göç eden Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları bölgelere yerleştirilmesi amacıyla 23 Aralık 1947 tarihli ve 4083 sayılı "Ermenistan SSC'den köylülerin ve başka Azerbaycanlı ahalinin Azerbaycan SSC'nin Kür ve Aras ovalığına göç ettirilmesi hakkında" ve 10 Mart 1948 tarihli ve 754 sayılı "Göç ettirmenin şartları hakkında" iki karar almıştır.²²

SSCB Bakanlar Konseyinin kararı gereğince Azerbaycan Türklerinin üç aşamada – 10 bininin 1948'de, 40 bininin 1949'da, 50 bininin ise 1950'de göç etmesi gerekiyordu. Toplam 100 bin Azerbaycan Türkünün göç ettirilmesi planlanmıştı.

Bu karara karşı Azerbaycan hükümetinden hiç kimse itiraz etmemiş, sadece Bakanlar Konseyi Başkanı Guliyev Molotov'a mektup yazarak Ermenistan'dan göç ettirilen Azerbaycan Türklerinin Kur, Aras ovalığına değil, coğrafi bakımdan onların yaşadıkları ortama daha uygun olan Azerbaycan'ın kuzey bölgelerine veya Bakü'ye yakın yerlere göç etmelerine izin verilmesini istemiştir. Ancak Guliyev'in bu mektubu cevapsız kalmış ve Azerbaycan hükümeti 14 Nisan 1948 tarih ve 455 sayılı kararı ile SSCB Bakanlar Konseyinin kararlarını uygulamaya koymuştur.

²² Emir Guliyev, **Göçürülme (1948–1953)**, Derleyen: Veliyev, Deportasiya, Azerbaycan Ansiklopedisi Yayınevi, s. 210.

Arşiv belgelerine de yansıdığı kadarıyla, süreç boyunca kararlarda öngörüldüğü şekilde 100 bin kişi değil, yaklaşık 145 kişi zorla göç ettirilmiştir. Göçe tabi tutulan Azerbaycan Türklerinin yaklaşık 1/3-ü göç sırasında açlık ve hastalık gibi nedenler yüzünden hayatlarını kaybetmişlerdir.²³

Bu dönemlerde bazı Ermeni liderlerin DKÖB’ni Ermenistan’a birleştirme girişimleri de süregelmiştir. Önce 1945 yılında Ermenistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Arutyunov Sovyetler Birliği Komünist Partisi Birinci Sekreteri Stalin’e mektup yazarak Dağlık Karabağ’ın Ermenistan’a verilmesini rica etmiştir. Stalin, bu konuyla ilgili Azerbaycan Komünist Partisi Genel Sekreteri Bağirov’un da görüşlerini almayı tercih etmiştir. Bağirov, Stalin’e yazdığı mektupta prensip itibarıyla buna karşı olmadığını, ancak buna karşı Ermenistan, Gürcistan ve Dağıstan’da Azerbaycan Türklerinin toplu yaşadıkları bölgelerin Azerbaycan’a verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ermeniler bu koşullar altında DKÖB’nin Ermenistan’a verilmesinin bir anlamı olmadığını bilerek konuyu kapatmıştır.²⁴

Ermenistan yönetimi DKÖB’nin Ermenistan ile birleştirilmesi konusunu 1964’de yeniden gündeme getirmiştir. Bu dönemde Mikoyan ve Ermenistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Kuruşev’le görüşmesinde Kırım’ın Ukrayna’ya verildiğini örnek göstererek DKÖB’nin de Ermenistan’a birleştirilmesini istemiştir. Kuruşev ise cevabında “Size Dağlık

²³ Cabbarlı, a.g.m. , s. 141.

²⁴ Veliyev, a.g.m. , s. 78

Karabağ'dan Ermenistan'a taşınmanız için 24 saat ve 12 bin askeri kamyon vermeye hazırım" demiştir.

Fakat Sovyetler Birliği'nin belirli politikaları doğrultusunda Ermeni yetkililerin Azerbaycan ve Türkiye karşıtı taleplerine bir ölçüde sıcak bakılmaktaydı. Örneğin, 1965 yılından başlayarak Ermenistan'da sözde soykırıma ilişkin anma törenlerine başlanması ve Azerbaycan Türklerine karşı bireysel ve toplu baskılara yeniden başlanması bunun göstergelerinden olmuştur.²⁵

Olayların tırmandığı 1980'li yılların ortalarına gelinceye kadar, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Ermeniler çeşitli yollarla ve çeşitli düzeylerde DKÖB'nin Azerbaycan'dan alınarak kendilerine verilmesi gerektiğini ifade etmekteydiler. 1985 yılında SSCB'de yönetimin başına Mihail Gorbaçov'un geçmesiyle birlikte ülkede yeni bir dönem - "perestrojka" (yenidenkurma) ve "glasnost" (açıklık) dönemibaşlamıştır. Bir yandan SSCB dışındaki Ermeni lobisinin, diğer yandan da SSCB içindeki Ermeni aydınların Gorbaçov'la geliştirdiği ilişki, onları Azerbaycan içerisindeki DKÖB'yi alabilecekleri hususunda umutlandırmaktaydı.İlerleyen dönemlerde ister Gorbaçov'un ekonomi danışmanı Aganbekyan'ın Paris'te yaptığı konuşma²⁶, isterse de Ermenistan'da ve Moskova'daki Ermeni faaliyetleri, Karabağ bölgesinin dağlık kısmının biran önce Azerbaycan'dan koparılarak Ermenistan'a birleştirilmesine yönelik çalışmaların hızlandırıldığıının göstergelerindendi.Bu arada, bölgede yaşayan Ermeniler içerisinde de

²⁵ H. Cabbarlı, a.g.e. , s.142.

²⁶ L'humanite, 18 Kasım 1987.

ayrılıkçılığın teşvik edilerek üst düzeye tırmanmaya başladığı da dikkat çeken diğer noktaydı.

20 Şubat 1988'de DKÖB Bölge Sovyeti (140 üyesinden 110'u Ermeniydi) Azerbaycan ve Ermenistan Yüksek Sovyetlerine hitaben, Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a birleşme isteğini belirten müracaat kabul etmiştir. 21 Şubat 1988'de toplanan Sovyetler Birliği KP MK bunun gerçekleşemeyeceğine karar vermiştir. Azerbaycan'ın DKÖB içinde yer alan Askeran rayonunda iki Azerbaycanlı gencin öldürülmesi, Ermenistan gazetelerinde güya "Gorbaçov'un DKÖB'yi Ermenistan'a birleştireceği sözünü vermesi" iddialarının yayınlanması ve Ermenistan'da (Zengezur, Göyce ve başka bölgelerden) yaşayan yüz binin üzerinde Azerbaycan Türkünün katliamlara maruz kalması ve göçe zorlanması (sürecin sonunda yaklaşık 200 bin Azerbaycan Türkü Ermenistan'ı terk etmek zorunda kalmıştır), bu göçe zorlananların da genellikle Bakü ve Sumgayıt'a yerleşmesi sonucu özellikle, bu iki kentte Ermenilerle Azerbaycan Türkleri arasında çatışmalar yaşanmıştır. Sumgayıt'taki çatışmalarda 6'sı Azerbaycanlı, 26'sı Ermeni olmak üzere 32 kişi öldürülmüştür.²⁷

12 Temmuz 1988'de DKÖB Yerel Meclisi, Azerbaycan'dan ayrılma kararını almıştır. Ertesi gün toplanan Azerbaycan Yüksek Sovyeti Başkanlık Divanı yerel meclisin kararını geçersiz ilan etmiştir. Gelişmeler üzerine 18 Temmuz'da toplanan SSCB Yüksek Sovyeti Başkanlık Divanı, her iki cumhuriyetin kararlarını değerlendirmiş ve konuyu karara bağlamıştır. Değerlendirmeler sırasında

²⁷ Araz Aslanlı, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", *Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel*, Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001, s. 400.

konuşma yapan SSCB KP MK Genel Sekreteri M. Gorbaçov özerk bölgenin sorunlarının varlığını kabul ettiklerini, fakat bu sorunların Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne dokunulmadan çözüleceğini ifade etmiştir.

20 Temmuz 1988 tarihli “Kommunist” (Bakü) gazetesinde yayınlanan kararda, Azerbaycan ve Ermenistan'ın sınırlarının ve anayasayla belirlenen toprak bütünlüğünün değiştirilmesinin mümkün olmadığı, bu kararın SSCB Anayasası'nın 78.maddesine (“her hangi bir Sovyet cumhuriyetinin sınırı onun rızası olmadan değiştirilemez” hükmüne) dayandığı ifade edilmekteydi. Kararda ayrıca, Sovyet yönetimi döneminde DKÖB'deki bir çok sorunun çözüldüğü, fakat hala çözüme kavuşturulmayan bazı sorunlar olduğu, Azerbaycan ve Ermenistan yönetimlerinin bu yönde işbirliği içinde çalışmaları gerektiği de vurgulanmıştır.²⁸Bu kararlar Ermenilerin tepkisine ve onların Azerbaycan'dan ayrılma yönündeki faaliyetlerini daha da artırmalarına neden olmuştur.

7 Aralık 1988'de Ermenistan'da yaşanan deprem felaketi olayların kısa bir süre için durmasına neden olmuştur. Deprem felaketi sırasında Ermenistan'ın yardımına ilk koşanlar arasında Azerbaycan da yer almıştır.Azerbaycan'ın ilk yardımını taşıyan uçağın ilginç şekilde Ermenistan sınırları içerisinde düşmesi, uçağın Ermenilerce düşürüldüğü şeklinde sonradan doğrulanmayan bazı söylentilerin ortaya çıkmasına da neden olmuştur.

12 Ocak 1989'da, Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti DKÖB'nin yönetimini geçici bir süre için Azerbaycan'dan alarak Moskova'ya bağlı

²⁸ Yıldırım, Özönder, a.g.e. , s. 62- 64

Özel Yönetim Komitesine vermiştir. Gorbaçov'un danışmanlarından olan Arkadi Volski komitenin başına getirilmiş ve 5.400 kişilik İçişleri Bakanlığı birliği ona bağlanarak bölgeye gönderilmiştir.²⁹ 1989 yılı boyunca çatışmalar küçük çaplı da olsa ara vermeden devam etmiştir. 28 Kasım 1989'da, Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti bölgedeki Ermenilerin haklarının korunması için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması şartıyla DKÖB yönetiminin yeniden Azerbaycan'a bırakılmasına, fakat güvenlik güçlerinin orada kalmaya devam etmesine karar vermiştir. Karar, DKÖB'nin Azerbaycan toprağı olduğunu bir daha onayladığı için Ermenilerce, kendi iç meselesi konusunda Azerbaycan'a bazı dikteler ettiği için de Azerbaycan tarafından eleştirilmiştir.

Ermenistan daha da ileri giderek 1 Aralık 1989'da DKÖB'ni kendisine birleştirme kararı almıştır. Bunun üzerine, 7 Aralık 1989'da, Azerbaycan Yüksek Sovyeti Ermenistan Parlamentosu'nun aldığı DKÖB ilhak kararını kınamış ve bölgeyi yönetmek üzere, Azerbaycan SSC Egemenlik Yasası'na (23 Eylül 1989'da kabul edilen bu yasada Karabağ üzerinde Azerbaycan'ın egemenliği de ayrıca vurgulanmıştı) dayanarak başkanlığını Azerbaycan KP İkinci Sekreteri Viktor Polyaniçko'nun yaptığı "Teşkilat Komitesi" kurmuştur.

2 Ocak 1990'da DKÖB'nin merkezi Hankendi'nde Azerbaycan Türklerini taşıyan otobüs konvoyu Ermenilerin saldırısına uğramıştır. Güvenlik güçleri saldırıyı güçlükle önlediği olaylar sırasında 1 kişi ölmüş ve 3 kişi yaralanmıştır. 9 Ocak 1990'da Ermenistan Parlamentosu'nun 1990 Yılı Bütçe Yasası'nı onaylarken ekonomik plan

²⁹ Fahrettin Çiloğlu, **Rusya Federasyonu'nda ve Transkafkasya'da Etnik Çatışmalar**, İstanbul, Sinatle, 1998, s. 144- 145

kapsamına DKÖB'yi de dahil etmesi olayları ıgırından çıkararak önemli gelişmelerden birisi olmuştur. Toprak bütünlüğünün ciddi tehdit altında kalması ve bölgedeki Azerbaycan vatandaşların can güvenliğinin sağlanamaması nedeniyle Azerbaycan toplumunda hem Moskova yönetimine, hem de Azerbaycan yönetimine karşı protesto gösterileri artmıştır.³⁰

12 Ocak 1990'da Ermenilerin bölgedeki iki Türk yerleşim birimine saldırmaları sonucu, 12 kişi ölmüş, 22 kişi esir alınmıştır.³¹ 13 Ocak 1990'da, Bakü'de yaşayan bir Ermeni etnik çatışma zemininde iki Azerbaycanlıya baltayla saldırmıştır. Saldırıya uğrayanlardan birisi ölmüş, diğeri ağır yaralanmıştır. Bu haberin o sırada gerçekleşmekte olan büyük bir mitinge ulaşması üzerine karşı saldırı düzenlenmiş ve bu saldırı sırasında büyük çoğunluğu Ermeni olmak üzere toplam 34 kişi hayatını kaybetmiştir. Olayların daha da trajik boyut kazanmasını neden gösteren Moskova yönetimi, Bakü'de ve Azerbaycan'ın bir çok başka bölgesinde (DKÖB dahil) olağanüstü hal uygulaması başlatmıştır. 19 Ocak 1990 tarihinde akşam saatlerinde Kızıl Ordu birlikleri havadan, karadan ve denizden Azerbaycan'a çıkartma yapmış, çıkartmadan ancak birkaç saat sonra aslında Bakü'de olağanüstü hal ilan edildiği duyurusu yapılmıştır. Amacı daha çok Azerbaycan'daki bağımsızlık yanlılarını ezmek olan çıkartma sonucunda en az 130 kişi ölmüş, yüzlercesi yaralanmıştır.³²

23 Ağustos 1990'da Ermenistan egemenliğini ilan ederken,

³⁰ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi** , II Cilt, s.211.

³¹ M.Kengerli, "Karabağ Azerbaycan Toprağıdır, Dünya Durdukça Da Öyle Olacaktır", **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi**, Sayı 330,1999, s. 14.

³² Çiloğlu, a.g.e. , s. 147- 148.

uluslararası hukuku hiçe sayarak, DKÖB’yi kendi toprağı olarak göstermiştir.³³Bu arada, 1990 yılı boyunca da Ermenistan’ın bu bölgeyi kendi topraklarına katma girişimleri ve bu çerçevede karşılıklı saldırılar devam etmiştir.1991 yılına belirsiz bir ortam içinde girilmiştir.Orta çaplı çatışmalar, iki tarafın sürekli birbirini suçlaması ve merkezi Moskova yönetiminin gerekli önlemleri almaması yine devam etmiştir. Mart 1991 ortalarında Gorbaçov “Tass” ajansına yaptığı açıklamada bölgedeki çatışmalardan rahatsızlığını ve “Karabağ’ın Azerbaycan’ın ayrılmaz bir parçası” olduğunu ifade etmiştir. Bu açıklamadan sonra basın toplantısı düzenleyen Ermenistan başbakanı Vazgen Manukyan, o güne kadar izledikleri politikanın aksine DKÖB üzerinde bir hak iddia etmediklerini, sadece oradaki yerli Ermenilerin mücadelesini desteklediklerini beyan etmiştir.³⁴

Ağustos 1991 ortalarında Gorbaçov’a karşı düzenlenen darbenin başarısız sonuçlanması ve bunun sonucunda Sovyet Cumhuriyetlerinin bağımsızlaşması sürecinin hızlanması, Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarını kendisine birleştirmesi girişimleri sorununa da yeni bir boyut kazandırmıştır.30 Ağustos 1991’de Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiştir. Bunun ardından DKÖB Ermenilerini temsil ettiklerini söyleyen bir grup toplanarak “Artsak Ermeni Cumhuriyeti”ni ilan etmiştir. Azerbaycan parlamentosu bu karara, Azerbaycan Anayasası’na (aynı zamanda SSCB Anayasası’na) aykırı olduğu için sert tepki göstermiştir. Ağustos 1991 Moskova olaylarının muzafferisi Boris Yeltsin yanına, öteden beri bu olaylarla yakından ilgilenen Kazakistan Devlet Başkanı

³³ Le Monde, 24 Ağustos 1990.

³⁴Taşkıran, a.g.e. , s. 156- 157.

Nursultan Nazarbayev'i de alarak 20 Eylül 1991'de geç saatlerde Bakü'ye gelmiştir. Ertesi gün Gence kentine giden liderler, burada yeterli güvenlik önlemleri alındıktan sonra DKÖB'nin merkezi Hankendi'ne geçmiştir. Liderlerin son durağı Erivan olmuştur. Yeltsin ve Nazarbayev bir barış sürecini başlatmaya çalışmış ve her iki tarafla yaptıkları görüşmelerde bunun şartlarını yaklaşık olarak belirlemiştir. Varılan uzlaşma üzerine, 23 Eylül 1991'de Rusya'nın güneyindeki Jeleznovodsk kentinde barış görüşmelerine başlanmıştır. 24 Eylül 1991'de Azerbaycan ve Ermenistan, Yeltsin ve Nazarbayev'in garantörlüğünde anlaşmaya varmıştır. Anlaşma, taraflar arasında ateşkesin sağlanmasını, Ermenistan'ın DKÖB'nin Azerbaycan'a ait olduğunu kabul etmesini, bölgeye kendisini yönetmesi için bir takım olanaklar sağlanmasını ön görmekteydi.³⁵

Görüşmelerin ikinci ayağı iki taraf yetkililerince, sınırdaki İcevan rayonuna bağlı bir köyde gerçekleştirilmiştir. Görüşme sonrasında yayınlanan bildiri, "cinayet ve intikama dayanan kısır döngünün durdurulmasının zorunlu olduğu" vurgulanmıştır. Fakat, bu arada karşılıklı saldırılar da ara vermemiştir. Azerbaycan tarafı, ateşkese uyulmadığını göstermek üzere Rusya ve Kazakistan'dan bölgeye gözlemciler de getirmiştir.³⁶ 20 Kasım 1991'de olumsuz anlamda çok önemli bir olay gerçekleşmiştir. Bu tarihte Azerbaycan hükümetinin üyelerini, adalet ve güvenlik yetkililerini, iki Rus generali, Kazak ve Rus gözlemcileri, gazetecileri taşıyan helikopter Ermeniler tarafından düşürülmüştür. Olayda kurtulan olmamıştır. Bu olay Azerbaycan tarafını

³⁵ Çiloğlu, a.g.e. , s. 151- 152 ve Taşkiran, a.g.e. , 158–159.

³⁶ Çiloğlu, aynı yer . a.g.e .160

bazı kararlar almak zorunda bırakmıştır. Ermenistan'a giden demir yolu kapatılmış, ayrıca Azerbaycan Yüksek Sovyet'i 26 Kasım 1991 tarihli toplantısında DKÖB'nin statüsünü ortadan kaldırmış ve bu tarihe kadar özerk yapı içerisinde yer alan rayonları direk Bakü'ye bağlamıştır. Karar, tahmin edilebileceği gibi Ermenilerce pek hoş karşılanmamıştır. Bu süreç aynı zamanda Yeltsin ve Nazarbayev tarafından başlatılan bir barış girişiminin sonuçsuz kalması anlamını taşımaktaydı.

1.3. 1994 Ateşkesine Kadar Olan Dönemde Gelişen Meseleler

Yukarıda ifade edilen son olaylar gelişirken artık Azerbaycan bağımsızlığına tam olarak kavuşmuştu.18 Ekim 1991'de Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiştir.Daha öncesinde ise, 23 Eylül 1989'da Egemenlik Yasası, 25 Mayıs 1991'de Ekonomik Bağımsızlık Yasası, 30 Ağustos 1991'de Bağımsızlık Bildirisi Azerbaycan Yüksek Sovyeti (Azerbaycan parlamentosu) tarafından onaylanmıştır.³⁷ Bu süreçte Azerbaycan Yüksek Sovyeti, 9 Ekim 1991'de Ulusal Ordunun kurulmasına ilişkin karar kabul etmiştir. Bu arada Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecine paralel olarak Ermenistan da bağımsızlığına kavuşmuştu.

1991'in sonlarında bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti parlamentosu, eski DKÖB'yi Azerbaycan'ın bir parçası olarak gösteren hiç bir uluslararası anlaşmayı tanımayacağını açıklamıştır.Halen teorik

³⁷Tüm bu yasaların tam metni için bakınız: **Azerbaycan Cumhuriyeti Yasalar Toplusu**, I Cilt, Bakü, 2001.

olarak yürürlükte olan bu karar uluslararası alanda temel ilkelerden birisi olan devletlerin toprak bütünlüğü ilkesini açıkça ihlal etmektedir.³⁸

Fakat bu devletlerin uluslararası kuruluşlara üyelik süreci başladıktan sonra, Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik işgalci politikasında taktik değişiklikler görülmeye başlanmıştır. Yeni taktiğe göre öncelikle eski DKÖB'nin Azerbaycan'dan tamamen ve uluslararası kamuoyunda kabul görecektir şekilde ayrılması sağlanacak, daha sonra artık Azerbaycan'a bağlı olmayan bölgenin Ermenistan'a birleştirilmesi tamamen gerçekleştirilecektir. Nitekim, bu tarihlerde Ermenistan artık eski DKÖB'nin Ermenistan'a birleşmesini değil, bağımsız bir cumhuriyet olacağı tezini savunmaya başlamıştır. Bu amaçla, 10 Aralık 1991'de artık özerkliği olmayan bir bölgede eski DKÖB'de yapılan sözde referandum sonucu, 6 Ocak 1992'de "Artsak Ermeni Cumhuriyeti" ilan edilmiştir.

1992 yılına gelindiğinde, artık iki toplum arasındaki çatışmalarda ölenlerin sayısı bini geçmişti. Taraflar arasındaki çatışmalar giderek şiddetlenmekteydi. Azerbaycan tarafı nizami bir orduya sahip olmadan, milis güçleri ve gönüllülerden kurulmuş birliklerle, Rusya tarafından desteklenen Ermenilerle iki cephede savaşmak zorunda kalmıştı. Çünkü saldırılar hem Azerbaycan içerisindeki bir bölgeden (eski DKÖB coğrafyasından), hem de Ermenistan'dan yapılmaktaydı. 30 Ocak 1992'de Prag'da yapılan AGİK toplantısında Azerbaycan ve Ermenistan'ın bu kurumun üyesi olmasıyla birlikte, konu uluslararası bir boyut kazanmıştır. Tam bu sıralarda Azerbaycanlı mültecileri taşıyan

³⁸Ercan Kurbanov, "Azerbaycan'ın Güvenlik Kaygıları: Dağlık Karabağ Üzerinde Ermenistan'la Çatışma ve Diğer Ülke İçi Anlaşmazlıklar", *Avrasya Etüdüleri dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, Kış 1996/97, s. 20.

helikopter Ermeni kuvvetlerinin roket atışıyla düşürülmüştür. Olay sonucunda en az 40 kişi ölmüştür.³⁹ Şubat 1992 başlarında İran'ın yaptığı arabuluculuk önerileri taraflarca kabul görmemiştir. Şubat'ın ortalarında Avrupa Parlamentosu Strazburg'da toplanarak bölgeye gözlemci gönderilmesini karara bağlamıştır.²⁰ Şubat 1992'de Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın girişimi ile Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya Dışişleri Bakanları Moskova'da bir araya gelmiş ve yaptıkları görüşme sonrasında düzenledikleri basın toplantısında çatışmalara bir an önce son verilmesi ve yerleşim bölgeleri üzerinde ablukanın kaldırılması konusunda karara vardıklarını duyurmuşlardır. Ermenistan Dışişleri Bakanı Hovanisyan toplantı sonrasında, Azerbaycan Dışişleri Bakanı Sadıkov'a sorunu ile ilgili görüşmelerin, eski DKÖB temsilcisinin katılımı olmadan başarısız kalacağını ifade ettiğini de açıklamıştır.⁴⁰ Fakat, en azından çatışmalara ara verilmesinin kararlaştırılması barış açısından olumlu bir gelişme olarak nitelendirilmiştir.

24 Şubat'ta İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti, taraflar arasında arabuluculuk yapma amacıyla bölgeye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Taraflar arasında ateşkes için temel konularda uzlaşmaya çalışılırken Hocalı katliamı yaşanmıştır.

Hocalı kenti, Ermenistan askeri birliklerinin saldırıları sırasında bölgede belki de en kritik durumda olan yerleşim birimi olmuştur. Bölgedeki tek havaalanının bulunduğu 7000 nüfuslu Hocalı, 1991 yaz ve sonbahardaki Ermeni saldırıları sonucu kuşatma altına alınmıştı ve kente

³⁹Çiloğlu, a.g.e. , s. 154, Taşkiran, a.g.e. , s. 164.

⁴⁰Nesip Nesibli, "Azerbaycan ve Moskova-Erivan-Tahran İttifakının Jeopolitik Kuşatması", **Stratejik Analiz**, cilt 1, sayı 4, Ağustos 2000, s. 61-72.

ulaşım sadece helikopterlerle sağlanmaktaydı. Bu kadar zor durumda ve stratejik önemi haiz olmasına rağmen, Azerbaycan'daki Mütellibov iktidarı Hocalı'nın savunulması yönünde gerekli çabayı göstermemiştir.⁴¹

Sonuç olarak 25–26 şubat 1992'de Ermenistan güçleri Hocalı'ya saldırı düzenlemişlerdir. Saldırı 63'ü çocuk, 106'sı kadın, 70'i yaşlı olmak üzere 613'den fazla insan kaybına neden olmuştur. Ayrıca 1275 kişi Ermenilerce rehin olarak götürölmüş, 500-den fazla kişi yaralanmış, 150 kişiyle ilgili olarak ise her hangi bir bilgi edinilememiştir. Kuşatma altındaki insanların çoğu acımasız yöntemlerle öldürölmüş, uluslararası kuruluşlar ve dünya medyası konuyu insanlık dramı olarak nitelendirmiştir.

Azerbaycan resmi olarak, Hankendi'deki 366'ncı Rus Alayının saldırıya katıldığını açıklamıştır.⁴² Çünkü saldırıda en gelişmiş konvansiyonel silahlar kullanılmıştı. Bunlar değil bölgedeki yerel gruplarda, yeni oluşmaya başlayan Azerbaycan ve Ermenistan ordularında bile mevcut olmamıştır. Rus tarafı her zamanki gibi yine de saldırılarla alakası olmadığını açıklamıştır. Fakat, ismi geçen alaydan firar eden 3 Rus askeri 3 Mart 1992'de düzenledikleri basın toplantısında, “beyinlerinin yıkandığını ve Hıristiyan Ermeniler yanında Müslüman Azerbaycanlılara karşı savaşmaya çağıldıklarını” itiraf

⁴¹Nazim Cafersoy, **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, (Haziran 1992- Haziran 1993), Ankara, ASAM Yayını, 2001, s. 41.

⁴²**Ermenistan Cumhuriyeti'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne Askeri Müdahalesi, Kanıtlar ve Belgeler**, Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı, Strateji Araştırma ve Dış Politikanın Kurulması Merkezi, 2004, s. 5.

etmiştir.⁴³Burada kısaca şu hususlar üzerinde durmakta da yarar görmekteyiz. O dönemde neden Hocalı'ya yönelik böylesine geniş çaplı hareket yapılmıştır? İlk husus Hocalı'nın stratejik konumuna ilişkin olmuştur. Ermeniler için Hocalı'nın işgal edilmesi Askeran ile Hankendi arasındaki yolun açılarak, Şuşa dışında eski DKÖB'nin tamamının Ermenistan kontrolü altına geçmesi açısından önemliydi.

Hocalı'ya yönelik operasyonların büyük katliamlar şeklinde gerçekleştirilmesinin birkaç nedeni olmuştur.Bunlar arasında Ermenilerin bilinçaltına işlenen Türk düşmanlığı, saldırıda bulunanların ruh hali gibi etkenler bulunmakla beraber, operasyonun bilinçli olarak bu şekilde yapılmak suretiyle insanların gözünü korkutmak ve dirençlerini zayıflatmak da amaçlanmıştır.Bu stratejiye göre, bölgedeki Azerbaycan Türklerinin psikolojik direnci kırılırsa ve aileleri katledilmek suretiyle bir ölçüde gözleri korkutulursa ileriki saldırılarda direniş daha zayıf olacak ve herkes canını ve daha önemlisi ailesini kurtarmaya çalışacaktır.Nitekim, sonraki işgallere baktığımızda Ermenilerin bu stratejilerinin bir ölçüde başarılı olduğu görülmektedir.

Hocalı katliamı, kendi halkını korumak için yeterli önlem almayan Azerbaycan Devlet Başkanı Ayaz Mütellibov'un sonunu da hazırlamıştır.Olayların ardından, 6 Mart 1992'de muhalefet milletvekillerinin baskısı ile Mütellibov devlet başkanlığı görevinden istifa etmiş ve devlet başkanlığı yetkileri Meclis Başkanı Yagub Memmedov'a geçmiştir.

⁴³Hürriyet, 4 Mart 1992.

İKİNCİ BÖLÜM

DAĞLIK KARABAĞ SORUNU VE İRAN İSLAM CUMHURİYETİ

2.1. İran'ın Ermenistan-Azerbaycan Sorununa Yaklaşımı

İran bölgedeki en önemli aktörlerden birisidir. Ayrıca, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin de derin dinsel, kültürel ve tarihsel bağlara sahip olduğu bir sınır komşusudur. Azerbaycanlıların (Azerbaycan Türklerinin) büyük çoğunluğu ülkelerinin, İran ve Rusya arasında 1813 yılında imzalanmış Gülistan ve 1828 yılında imzalanmış Türkmençay anlaşmaları ile ikiye bölünmüş olduğunu ve İran'da günümüzde yaklaşık 35 milyon Azerbaycan Türkünün yaşadığını düşünürler.⁴⁴

Bu düşüncenin Azerbaycan'da yaygın olduğunun İran tarafından da bilinmesi nedeniyle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin (SSCB) dağılması ve kuzey Azerbaycan'ın, 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan etmesi, İran yönetiminde rahatsızlığa neden olmuştur. Tahran yönetimi ilk başlarda bağımsız Azerbaycan'la ilişkilerinde nasıl bir tutum sergileyeceği konusunda karar verememiştir. Zaten 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan

Halk Cumhuriyeti kurulurken de benzer "sıkıntılar" yaşanmış, İran Azerbaycan isimli bir devletin kurulmasını kabul etmek istememiş ve bu nedenle de Azerbaycan'ın bağımsızlığını sadece cumhuriyetin Rusya tarafından işgalinden kısa bir süre önce, 20 Mart 1920 tarihinde tanımıştır. Sovyetler Birliği döneminde İran-Azerbaycan ilişkileri SSCB-İran ilişkileri çerçevesinde sınırlı çerçevede söz konusu olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından 1945 yılı sonlarında İran'ın kuzeyinde

⁴⁴Nesib Nesibzade, **Bölünmüş Azerbaycan Birleşik Azerbaycan**, Bakü, Ay-yıldız, 1997, s. 236.

kurulan Azerbaycan Milli Hükümeti yaklaşık bir yıl ayakta kalabilmiş, büyük güçler arasındaki uzlaşmanın sonucu olarak kurban edilmiş ve İran Güney Azerbaycan coğrafyası üzerinde egemenliğini sağlamıştır. İran Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmeye başladıktan sonra 1968 yılında Bakü'de Başkonsolosluk açmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bu başkonsolosluk büyükelçiliğe dönüştürülmüştür. 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından iki ülke arasındaki ilişkiler yeni bir döneme girmiştir. Yukarıda da ifade edildiği üzere bağımsızlık mücadelesi sırasında İran Azerbaycan'a ihtiyatla ve çelişkili bir biçimde yaklaşmıştır. Bu çelişkiler İran'ın Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıma sürecine ve bu konuya ilişkin günümüzdeki resmi bilgilere bile yansımıştır. Çok ilginçtir ki, İran bazı resmi kaynaklarında ve bu arada İran'ın Azerbaycan'daki Büyükelçiliğinin resmi internet sitesinde İran'ın Azerbaycan'ın bağımsızlığını resmen tanıma tarihi olarak 12 Mart 1992 tarihi gösterilmektedir. Azerbaycan resmi kaynaklarında ise 12 Mart 1992 iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin tesis edildiği gün olarak kaydedilmekte, İran'ın Azerbaycan Cumhuriyeti'ni 25 Aralık 1991'de tanıdığı belirtilmektedir.⁴⁵

Yine İran kaynaklarında “dönemin Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani'nin aslında Kasım 1991'de yaptığı bir konuşmada Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının tanıdıklarını ve BDT üyesi

⁴⁵“Azərbaycan-İran münasibətləri”, http://mfa.gov.az/files/file/Azerbaycan_-_Iran_munasibetleri.pdf

iv Nesib Nesibli, “Azerbaycan ve Moskova-Erivan-Tahran İttifakının Jeopolitik kuşatması”, **Stratejik Analiz**, Cilt 1, Sayı 4, 2000, s. 61-62. Erişim tarihi: (06.05.2017)

ülkelere yardım için emir verdiğini açıkladığı” ifade edilmektedir. 1990’lı yılların başlarında İran’ın Azerbaycan’la ilgili hedefleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- Öncelikle Azerbaycan Cumhuriyeti’nin güçlü bağımsız bir ülke olarak ortaya çıkmasını ve onun Güney Azerbaycan’a etkisini önleyerek İran’ın toprak bütünlüğünü ve iç istikrarını güvence altına almak;

- Azerbaycan’da, genel olarak Kafkasya’da ve Orta Asya’da ABD liderliğinde Batı’nın ve Türkiye’nin etkisinin artması önlemek;

- Azerbaycan Cumhuriyeti örneğinde bir etki/yayıma alanı, aynı zamanda bir pazar kazanmak;

- Resmi “İslam devrimi ihracı“ doktrinine uygun olarak Azerbaycan Cumhuriyeti’nde İran tipli İslamcı rejim oluşturmak;

- Azerbaycan ve genel olarak Hazar havzası enerji kaynaklarının Batılı şirketler tarafından üretilmesini ve uluslararası piyasalara nakledilmesini engellemek.⁴⁶

İran bu amaçlarının her birisine ulaşmak için stratejiler belirlemiş, uygulamaya çalışmış, hedeflerinin büyük çoğunluğuna sınırlı ölçüde ulaşabilmiştir. 1991’den günümüze kadarki aşamada İran-Azerbaycan ilişkilerinde zaman zaman ortak değerlere, ortak tarihe ve dostluğailişkin vurguların yer aldığı söylemler, ama genelde ihtiyatlılık dikkat çekmiştir. Bazı dönemlerde ikili ilişkilerde karşılıklı suçlamalar ilişkileri kriz noktasına kadar taşımıştır. Özellikle İran yetkililerinin Azerbaycan’ı

⁴⁶ Rövsən İbrahimov, “Dağlık Karabağ Sorununun Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi, Qarabağ: Bildiklərimiz və Bilmədiklərimiz”, **Qafqaz Universiteti Beynəlxalq Munaqişələri Araşdırma Mərkəzi**, 2010, Nəşr № 002, ss. 395-439

İsrail ve ABD başta olmak üzere Batılı ülkelerle işbirliğinde, Azerbaycan'ın ise İran'ı Ermenistan'a destek vermekle ve Azerbaycan içerisinde istikrarsızlık çıkarmakla suçlaması sıkça tekrarlanmıştır. Azerbaycan mahkemeleri bazı ünlü isimlerin (Azerbaycan Parlamentosu Başkan Birinci Yardımcısı Afyeddin Celilov'un, ünlü tarihçi Ziya Bünyadov'un ve diğerlerinin) öldürüldükleri suikast olaylarının ve Bakü'deki bazı terör girişimlerinin İran'la bağlantılı olduğuna hükmetmiştir. Bu kararlar İran'ın tepkisine neden olmuştur. Dünya Azerbaycanlıları Kurultayları ve genel olarak Azerbaycan diasporasının faaliyetleri de İran tarafından zaman zaman eleştirilmiş, Bakü'de gerçekleştirilen bazı bilimsel toplantılar vesilesiyle İran Azerbaycan'a nota bile vermiştir. İran'ın Azerbaycan topraklarını işgal eden Ermenistan ile işgal altındaki bazı bölgelerde Aras nehri üzerinde santrallerin kurulmasına ilişkin işbirliği içinde olması da Azerbaycan'ın sert tepkisine neden olmuştur. İran-Azerbaycan ilişkilerinde göreceli olarak başarılı sayılabilecek husus İran'ın 1990'lı yıllarda Azerbaycan'la ekonomik ilişkilerini geliştirmesi olmuştur. Günümüzde ikili ilişkiler krizler sonrası olumlu bir seyre kavuşmuş gibi gözüküyor.⁴⁷

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte Kafkasya'da değişen dengeler bölge devletlerinin dış politik önceliklerinin de değişiminde büyük etkiye sahip olmuştur. Bölge devletlerinin sahip olduğu etnik ve jeopolitik özellikler yeni bir siyasi zeminin oluşmasını zorunlu kılmıştır.

⁴⁷“İran ve Karabağ”, <http://oguztv.com/məqalələr/iran-ve-karabag-arif-keskin/>, (Erişim Tarihi: 10 .05. 2017)

Bağımsızlığına kavuşan yeni devletlerin birbirleri arasında çıkan sorunları incelerken de komşu devletlerin dış politika açımlarındaki değişimleri görmemiz mümkün olmuştur. Bölgenin çözülemeyen sorunlarından olan Dağlık Karabağ ile ilgili olarak komşu devletler ve uluslararası örgütlerin açımları gerçekleşen değişimlerin hangi sonuçları doğurduğunu gözler önüne sermiştir.⁴⁸

Bölgede önemli konuma sahip olan ülkelerden İran'ın Kafkasya'da gerçekleşen olaylara yaklaşımları İslami devrim prensiplerine ters düşecek şekilde gerçekleşmiştir. İran için Sovyetler Birliği'nin dağılışı ile Rusya'nın eski gücünü kaybetmesi ve komünizm tehlikesinin ortadan kalkması yeni tehlikelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Tarih boyunca her türlü fikri akımın Kafkasya yoluyla İran'a sirayet etmesi, yeni siyasi ortamda da etnik milliyetçi tehlikenin yayılmasına yol açmıştır. Bu tehlikeyi göz ardı edememenin sebebi de İran'ın komşu devletlerle olan sınırlarının farklı etnik kökenler tarafından çevrelenmesidir ve bugün Kafkasya sınırlarında sayısı 30 milyona varan Azerbaycan Türkü yaşamaktadır.⁴⁹

Bölgede Batı merkezli yapıların etkinlik göstermesinden endişe duyan İran bu konuda Rusya ile ortak açımlarda bulunmakta, dolayısıyla Kafkasya'nın en önemli çatışma meselesi Dağlık Karabağ ile

⁴⁸Celil Yakupzade, "İran'ın Karabağ Sorununa ve Güney Kafkasya'da Kolektif Güvenlik Girişimlerine Yönelik Politikası", **Azerbaycan Milli Kütüphanesi** , http://www.anl.az/el/q/qarabag_4/q-6.htm, Erişim Tarihi : (12.05.2017).

⁴⁹Arif Keskin, "İran ve Karabağ Sorunu",

Günaskam, http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=187&Itemid=1, (Erişim Tarihi : 17.05.2017)

ilgili olarak da milli güvenlik tehlikesi olarak nitelendirdiği meselelerden dolayı Ermenistan yanlısı tutum sergilemektedir.

Azerbaycan ve Türkiye ile olan sınırlarının kapalı olmasından dolayı Ermenistan, bölgedeki konumundan dolayı ulaşım ihtiyacını İran üzerinden rahatlıkla karşılayabilmektedir. Tüm politikalarında olduğu gibi dış politikasında da İslami devrim çizgisini önemseyen İran'ın Dağlık Karabağ meselesine yaklaşımı, umulduğu gibi Müslüman Azerbaycan'dan yana olmamıştır.

Özellikle Güney Azerbaycan meselesinden dolayı Ermenistan'a yakınlık gösteren İran'ın, büyük devletler ittifakının değişkenliğinden dolayı da bu durumu sürdürdüğü söylenebilir. Dağlık Karabağ sorununun başlangıcından itibaren ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı duyduğunu belirten İran'ın, prensip olarak bu söylemde bulunup sık sık arabuluculuk faaliyetlerine girişmesi, bölgedeki dengeleri Ermenistan yoluyla kendi lehine çevirme ya da oluşabilecek muhtemel zararları en aza indirme isteği yönünde izlediği politikalarıdır.

Bu konuda ilk olarak 1992 yılında İran Dışişleri Bakanı Bakü'de, Azerbaycan yetkililerine arabulucu olabileceklerini belirtmiştir. Bunu takiben, taraflar 15 Mart 1992'de ateşkes imzalamışlardır. İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Mahmut Vaezi'nin, ateşkesin ayrıntıları ve savaş esirlerinin mübadele mevzusunu görüşmek üzere Bakü ve Erivan'da temaslarda bulunmasının akabinde Şuşa'nın ve kısa bir süre sonra da Laçın'ın işgal edilmesi, İran'ın arabuluculuk girişimlerini boşa çıkarmıştır.

Bölgede bir Rusya ağırlığını hisseden İran, Dağlık Karabağ konusunda da Rusya etkisinde bir yol izlemeye başlamıştır. Bu da

Ermenistan'la daha yakın ilişkilerin doğmasına sebep olmuştur. Ayrıca Azerbaycan'ın Türkiye-İsrail stratejik ittifakına olan yakınlığı, İran'ın Erivan-Atina-Moskova ittifakına dahil olmasıyla sonuçlanmıştır. 11 Eylül sonrasında bu ittifakın etkinliğini kaybetmesiyle İran, Türkiye ve Azerbaycan'la olan ilişkilerini kuvvetlendirme yoluna gitmiş, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ işgalini zaman zaman kınamıştır.

Dağlık Karabağ meselesinin tanımında dini veya etnik bir terim kullanmayan İran'ın, meseleyle ilgili değişken tutumu farklı noktalarla açıklanabilir. Bunlar :

- Sorunun çözümü ile Güney Azerbaycan'daki Türk topluluğunun, Kuzey Azerbaycan'a bağlanma tehlikesi İran milli güvenliğinin en önemli endişelerindedir,
- İran'a göre; Ermenistan, Batı'ya karşı Rusya safında desteklenmesi gereken bir ülkedir,
- Türkiye'nin Kafkasya'daki etkinliği ancak Ermenistan'la yaşanan sorunlar yoluyla azaltılabilir,
- İran, Batı'daki Ermeni diasporası yoluyla kendine de bazı kapılar açabilir.

Ermenistan'ı bölge dengelerini değiştirme aracı olarak gören ve bu yönde açılımlarda bulunan İran'ın Dağlık Karabağ meselesindeki tutumları Azerbaycan yönetimini şüphelendirmeye devam etmektedir. İran'ın sorun ile ilgili tutumlarında kuzeydeki 8 milyon nüfuslu Azerbaycan Cumhuriyeti'nin varlığı, İran için göz önünde bulundurulması gereken ilk gerçektir.

Güney Azerbaycan'da yani İran'ın Kafkasya'ya olan sınırını teşkil eden kuzeybatı İran'da yaşayan 30 milyon Azerbaycan Türk'ünün

varlığı, Dağlık Karabağ meselesinde İran'ın ihtiyatlı olmasını gerektirmiştir. Güney Azerbaycan halkı için mezhep birliği vurgusunda bulunan İran, kültürel bağları güçlendirecek açılımlarda bulunmaktadır.

Bölgede gerçekleşen çatışmaların kendi topraklarına sirayet etmesi İran için istenmeyen bir durumdur. Bu yüzden bölge ile ilgili etnik terimleri kullanmaktan kaçınan İran'ın Ermenistan'a olan eğilimi çok tartışılmıştır.

Bir diğer husus ise, bölgede oluşan Batı etkisine karşın İran'ın Rusya ile beraber hareket edebileceği bir meselenin var olması gerekliliğidir. Ermenistan yanlısı tutumu ile İran'ın Rusya safında hareket etmesi bölgede ayrı bir güç dengesinin oluştuğu görünümünü vermekle beraber, milli güvenlik endişelerinde İran'ın daha rahat olmasını sağlamaktadır.

Ermenistan eğilimli yaklaşımları ile bir Batı ülkesi olan Türkiye'nin Batı menşeli etkisinin oluşmasını ve bölgedeki Türk halkına olacak muhtemel etkisini engellemek isteyen İran, Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili olarak daha etkin bir aktör olma hevesi taşımaktadır. Son dönemlerde arabuluculuk söylemlerini yineleyen İran, aynen Rusya'nın izlediği politikada olduğu gibi bu sorun vasıtasıyla varlığını hissettirmek istemektedir.⁵⁰

Ermenistan'a vereceği desteklerle, Sovyetler Birliği'nin dağılışımdan sonra Batı için stratejik önemi azalan ve bazı iç ve dış meselelerden dolayı Batı ile sorunlu hale gelen İran, dünya genelinde etkili faaliyetlerde bulunan Ermeni diasporasının güçlü lobileri aracılığı ile imajını düzeltme isteğindedir.

⁵⁰ Kamil Ağacan, "İran'ın Azerbaycan Politikası", *Soydaş Dergisi*, 1997, Cilt 1, Say 1, s 15-28"

Tüm bu hususlar İran'ın Dağlık Karabağ sorununa yaklaşımını belirleyen temel meseleler olma özelliğindedir. Güney Azerbaycan'daki Türk nüfusun etkisiyle de Ermenistan ağırlıklı politika izleyen İran'ın yine de kolektif barış açılımları konusunda komşu devlet olarak önemi bulunmaktadır. Bölgedeki mevcut sorunlar karşısında Batı karşıtı ve Rusya safında olma eğilimini devam ettirmeyecek olan İran'ın bir komşu devlet olarak sorunun çözümündeki etkisi önemlidir.

Bölgeye yönelik politikalarında belirlediği hususların şu ana dek İran'a ne kazandırdığı ise sorulması gereken başka bir meseledir. Buna ek olarak Rusya'nın devamlı surette nükleer konusunda İran'ı yalnız bırakması da yeni açılımların ne olacağı konusunda soru işaretleri oluşturmaktadır. Son dönemlerde sık sık vurguladığı arabuluculuk söylemleri İran'ın orta vadede konu ile ilgili olarak eskisine nazaran daha yumuşak ve uzlaştırıcı bir yol izleyeceği izlenimini vermektedir. Ayrıca uluslararası örgütler haricinde komşu devletlerin birbirleriyle olan tarihi ve çağdaş ortak paydalarından dolayı barış görüşmelerinin daha hızlı ilerlemesi mümkündür.⁵¹

2.2. İran'ın Dağlık Karabağ Sorununda Pozisyonu

Kafkasya'nın baskın aktörlerinden olan İran'ın bölgede gerçekleşen olaylara yaklaşımları dönem dönem farklılaşan bir özelliğe sahiptir. İran için Sovyetler Birliği'nin dağılışı ile Rusya'nın eski gücünü

⁵¹Ercan Durdular, "İran, Azerbaycan ve Ermenistan", **İran Özel Avrasya Dosyası**, ASAM, İlkbahar 1995, Cilt 2, Sayı 1, s. 124-136.

kaybetmesi ve komünizm tehlikesinin ortadan kalkması yeni tehlikelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁵²

Tarih boyunca her türlü fikri akımın Kafkasya yoluyla İran'a sirayet etmesi, yeni siyasi ortamda da etnik milliyetçilik tehlikesinin yayılmasına yol açmıştır. Bu tehlikeyi göz ardı edememesinin sebebi de İran'ın komşu devletlerle olan sınırlarının farklı etnik unsurlar tarafından çevrelenmesidir. Bugün ülkenin Kafkasya sınırlarındaki Güney Azerbaycan bölgesinde sayısı 25 milyona varan Azerbaycan Türk'ü yaşamaktadır. Bölgede Batı merkezli yapıların etkinlik göstermesinden endişe duyan İran, bu konuda Rusya ile ortak açılımlarda bulunmakta, dolayısıyla Güney Kafkasya'nın en önemli çatışma meselesi Dağlık Karabağ ile ilgili olarak da milli güvenlik tehlikesi olarak nitelendirdiği meselelerden dolayı değişken bir tutum sergilemektedir.⁵³

Tüm politikalarında olduğu gibi dış politikasında da İslam devrimi söylemiyle hareket eden İran'ın Dağlık Karabağ meselesine yaklaşımı, iki tarafla da olan ilişkileri dengeleme iddiasındadır. Özellikle ülkenin kuzeybatısını oluşturan Güney Azerbaycan'ın sahip olduğu etnik yapıdan dolayı Ermenistan'a yakınlık göstermek zorunda kalan İran'ın, büyük devletler ittifakının değişkenliğinden dolayı da bu durumu sürdürdüğü söylenebilir. Azerbaycan ve Türkiye ile sınırları kapalı olan Ermenistan ise içinde bulunduğu çıkmazdan dolayı diğer ülkelere ulaşım ihtiyacını İran üzerinden rahatlıkla karşılayabilmekte ve İran'la önemli ticari ve enerji ortaklıkları kurabilmektedir. Dağlık Karabağ sorununun

⁵² Gonca Oğuz Gök, **İran'ın Bölgesel Politikası ve Türk-İran ilişkileri**, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü, 2005

⁵³ Vedat Gürbüz, **Dağlık Karabağ Sorunu ve Azerbaycan politikaları 1988-1994**, Ermeni Araştırmaları, ASAM Yayınları, Yaz 2003, Sayı 10, s. 82-109.

başlangıcından itibaren ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı duyduğunu belirten İran'ın, prensip olarak bu söylemde bulunup sık sık arabuluculuk faaliyetlerine girişmesi, bölgedeki dengeleri çeşitli yollarla kendi lehine çevirme ya da oluşabilecek muhtemel zararları en aza indirme isteği yönünde izlediği politikalar olarak şekil buluyor. Bu konuda ilk olarak 1992 yılında İran Dışişleri Bakanı Bakü'de, Azerbaycan yetkililerine arabulucu olabileceklerini belirtmiştir. Sonrasında İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Mahmut Vaezi'nin, ateşkesin ayrıntıları ve savaş esirlerinin mübadele mevzusunu görüşmek üzere Bakü ve Erivan'da temaslarda bulunmasının akabinde Şuşa'nın ve kısa bir süre sonra da Laçın'ın Ermenistan tarafından işgal edilmesi İran'ın arabuluculuk girişimlerini boşa çıkarmıştır. Bölgedeki tüm gelişmelerde Rusya'nın ağırlığını hisseden İran, Dağlık Karabağ konusunda da Rusya etkisinde bir yol takip etmiştir. Bu da Ermenistan'la daha yakın ilişkilerin doğmasına sebep olmuştur. Ayrıca Azerbaycan'ın 1990'lı yılların sonuna doğru Türkiye-İsrail stratejik ittifakına olan yakınlığı, İran'ın Erivan-Atina-Moskova ittifakına yakınlık göstermesiyle karşılık bulmuştur. 11 Eylül sonrasında bu ittifakın etkinliğini kaybetmesiyle İran, Türkiye ve Azerbaycan'la olan ilişkilerini kuvvetlendirme yoluna gitmiş, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ işgalini zaman zaman kınamıştır.⁵⁴

Dağlık Karabağ meselesinin tanımında dini veya etnik bir terim kullanmayan İran'ın, meseleyle ilgili değişken tutumu farklı noktalarla açıklanabilir. Bunlar; sorunun çözümü ile Güney Azerbaycan'daki Türk

⁵⁴ Yavuz Kılıç, "İran'ın Azerbaycan Politikası", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, 2003. s. 45.

topluluğunun Azerbaycan'a bağlanma tehlikesi İran milli güvenliğinin en önemli endişelerindendir, İran'a göre; Ermenistan, Batı ittifakına karşı Rusya safında desteklenmesi gereken bir ülkedir, Türkiye'nin Kafkasya'daki etkinliği ancak Ermenistan'la yaşanan sorunlar yoluyla azaltılabilir, İran Batı'daki Ermeni diasporası yoluyla kendisine de bazı fırsatlar oluşturabilir ve hatta uluslararası kamuoyunda imaj yenileme konusuyla ilgili olarak diasporadan gerekli destek alabilir. Nitekim bu sonuncu madde, bugün Suriye'deki Ermenilerin Esed rejimini desteklemesiyle de doğrudan ilişkilidir.

Ermenistan'ı bölge dengelerini değiştirme aracı olarak gören ve bu yönde açılımlarda bulunan İran'ın Dağlık Karabağ meselesindeki tutumları Ebulfez Elçibey döneminin İran karşıtı siyasi söylemlerinden büyük oranda etkilenmiştir. Güney Azerbaycan halkı için mezhep birliği vurgusu yapan İran, özellikle kültürel bağları güçlendirecek açılımlarda bulunmaktadır. Bölgede gerçekleşen çatışmaların kendi topraklarına sirayet etmesi de İran için istenmeyen bir durumdur.⁵⁵

Bir diğer husus ise bölgede oluşan Batı etkisine karşın İran'ın Rusya ile beraber hareket edebileceği bir siyasetin var olması gerekliliğidir. Ermenistan yanlısı tutumu ile İran'ın Rusya safında hareket etmesi bölgede ayrı bir güç dengesinin oluştuğu görünümünü vermekle beraber, milli güvenlik endişelerinde İran'ın daha rahat olmasını sağlamaktadır. Ermenistan eğilimli yaklaşımları ile Türkiye'nin bölgede Batı menşeli bir etkisinin oluşmasını ve bölgedeki Türk halkına yönelik muhtemel tesirini engellemek isteyen İran, Dağlık Karabağ sorunu ile

⁵⁵ Yalçın Sarıkaya, "Soğuk Savaş Sonrası İran'ın Dış Politikası" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, 2001, İstanbul, s. 25

ilgili olarak daha etkin bir aktör olma isteği taşımaktadır. Son dönemlerde arabuluculuk söylemlerini yineleyen İran, aynen Rusya'nın izlediği politikada olduğu gibi bu sorun vasıtasıyla varlığını hissettirmeyi istemektedir.

Bu minvalde, Azerbaycan'ın Gebele Radar İstasyonu meselesinde Rusya'ya verdiği mesaj da ele alınmalıdır. Şimdiye dek Moskova'nın Karabağ konusundaki yaklaşımlarında Gebele İstasyonu meselesini elinde koz olarak bulunduran Azerbaycan, Rusya'nın Karabağ konusundaki tavrında daha net bir duruş görmek istemektedir. Bazı uzmanlara göre ise Rusya, bu istasyonu mobilize edip Ermenistan veya Kuzey Kafkasya'ya taşıma niyetindedir. Son döneme ait radar istasyonu tartışmalarında Rusya'nın İran'a biçtiği rol tartışılmalıdır. Çünkü İran-Azerbaycan arasında başlayan restleşmelerde İsrail ile iyi ilişkiler konusu kadar Rusya'nın yönlendirmeleri de önemlidir. Bu doğrultuda hareket eden İran'ın ayrıca Ermenistan'a vereceği desteklerle, Batı ile sorunlu hali devam eden İran, dünya genelinde etkili faaliyetlerde bulunan Ermeni diasporasının güçlü lobileri aracılığı ile imajını düzeltme isteğindedir.⁵⁶

Tüm bu hususlar İran'ın Dağlık Karabağ sorununa yaklaşımını belirleyen temel meseleler olma özelliğindedir. Güney Azerbaycan'daki Türk nüfusun etkisiyle de Ermenistan yönlü politika izleyen İran'ın kolektif barış açılımları konusunda komşu devlet olarak önemi bulunmaktadır. Bölgedeki mevcut sorunlar karşısında tamamen Batı karşıtı ve Rusya safında olma eğilimini devam ettirmeme ihtimali

⁵⁶ Nesib Nesibli, "Azerbaijan-Iran Relations: Challenges and Prospects", <http://ksgnotes1.harvard.edu.tr> Erişim tarihi: (18.05.2017)

bulunan İran'ın bir komşu devlet olarak sorunun çözümündeki etkisi tartışılmaz önemdedir.Bölgeye yönelik politikalarında belirlediği hususların şu ana dek İran'a ne kazandırdığı ise sorulması gereken başka bir meseledir.Buna ek olarak Rusya'nın devamlı surette nükleer meselesinde İran'ı yalnız bırakması da yeni açılımların ne olacağı konusunda soru işaretleri oluşturmaktadır.Son dönemlerde sık sık vurguladığı arabuluculuk söylemleri İran'ın orta vadede konu ile ilgili olarak eskisine nazaran daha uzlaştırıcı fakat farklı beklentiler ve yönlendirmelerden dolayı Azerbaycan'la restleşmelere açık bir yol izleyeceği izlenimini vermektedir.

Ancak bu olgunun tanımı, amacı ve sınırları daha doğru tanımlanmazsa bizi yanlış yere götürebilir.Başka bir ifadeyle, İran'ın dış politikasını sadece din ve mezhebe indirgeyerek yorumlamak ciddi bir hata olur. İslam dünyasının liderliğini iddia eden İran'ın; Keşmir, Çeçenistan ve Karabağ konularında bu iddiadan çok uzak davrandığı gözükmemektedir. Çoğunluğunu Şiiilerin oluşturduğu Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ sorununda İran'ın yıllardır sergilediği tutumu incelemenin özel bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz.

İran, Dağlık Karabağ sorununu millî güvenliğini tehdit eden unsurlar arasında değerlendirmektedir. Bu nedenle ilk olarak Azerbaycan-Ermenistan ihtilafının sıcak bir çatışmaya dönüşmesini istememektedir.Bunun birinci nedeni, sorunun İran'a komşu iki ülke arasında cereyan etmesidir. Nitekim 1993'te İran sınırı yakınlarında gerçekleşen çatışma, sığınmacı akınıyla karşılaşma korkusu veya yabancı güçlerin muhtemel askerî müdahalesi gibi nedenlerle İran'ı kaygılandırmıştır. İkincisi, çatışmalar sırasında İran'ın Azerbaycan'ı

desteklememesi, İran toplumunda özellikle Azerbaycan Türklerini rahatsız etmiş, Dağlık Karabağ sorunu milliyetçi duygusal bir zemin oluşturmuş, İran'daki Azerbaycanlı öğrencilerin, şairlerin ve aydınların birinci söylemi haline gelmiş ve bu doğrultuda Tebriz ve Tahran'da "İran'ın Ermeni yanlısı" politikalarını protesto eden gösteriler düzenlenmiştir.

İran'ın Karabağ sorunu karşısında çelişkili söylem ve tutum içinde olduğu görülmüştür. Bir yandan Karabağ bölgesinin Azerbaycan toprak bütünlüğü içinde olduğunu açıklarken, diğer yandan buradaki çatışmaya Dağlık Karabağ'da yaşayan Ermeniler ile Azerbaycan devletinin savaşı görünümü verme eğilimi içinde olmuştur. Bu açıdan bakıldığında sorun Azerbaycan-Ermenistan çatışmasından ziyade Karabağ'ın iç meselesi ve Ermenistan da, sadece Dağlık Karabağ'da yaşayan Ermenileri destekleyen ülke olarak görmüştür. Diğer taraftan, genelde Ermenistan-Azerbaycan Savaşı'nı Ermeni-Müslüman savaşı olarak tanımlamaktan mümkün olduğunca kaçınmış ve bu çatışmayı etnik bir çatışma olarak nitelendirmeye çalışmıştır. Ancak, zaman zaman İranlı yetkililerinin bölgedeki "Müslüman halktan" söz ettikleri de görülmüştür. Örneğin, Haziran 1993'te Tebriz'deki bir gösteride halka seslenen İran dinî lideri Hamaney, "Ermenistan Devleti ve Karabağ Ermenileri bölgedeki Müslümanlara zulüm uygulamaktadır" demiştir. İran liderinin Karabağ Ermenilerini Ermenistan'dan ayrı biçimde nitelemesi ise dikkat çekicidir.⁵⁷

⁵⁷ Celil Yakupzade, "İran'ın Karabağ Sorununa ve Güney Kafkasya'da Kolektif Güvenlik girişimlerine Yönelik Politikası", http://www.azadqarabag.azerall.info/ts_gen/azl/meqale/2005/q-6.htm Erişim tarihi: (20.05.2017)

İran, resmî söyleminde Karabağ'ın Azerbaycan'ın tarihî bir toprağı, parçası olduğunu belirtmesine karşın, pratikte bu sorunun çatışmaya dönüşmeden mevcut haliyle sürmesinden yana olduğu görülmektedir. Zira bu sorunun çözümsüz kalması, İran için bir taraftan Azerbaycan'ı zayıflatmaya yarayan, diğer taraftan da İran'a yakınlaşmasını sağlayan bir fırsat alanı sunmaktadır. Bu sebeple Azerbaycan Cumhuriyeti, İran'ın Ermenistan-Karabağ çatışmasındaki tutumundan kuşku duymaktadır.

İran'ın Ermenistan'a belirgin bir hoşgörü içinde olduğunu söyleyebiliriz. İran, Karabağ'da Ermeniler tarafından harabe haline getirilen Şii cami ve türbeler konusunda sessiz kalmış, herhangi bir açıklama yapmamıştır. İran'ın "Şii dünyasının liderliği" iddiasıyla çelişen bu tavrı ülke içinde hem Azerbaycan Türkleri hem de bazı dindar kesim tarafından ciddi şekilde eleştirilmiştir. İran'ın Ermenistan'a gösterdiği hoşgörünün en önemli göstergelerinden biri de İran'ın sonuçsuz kalan arabuluculuk girişimleridir. İran'ın diplomatik çabaları sonucu Azerbaycan ve Ermenistan Tahran'da bir ateşkes imzalamışlardır. Bu anlaşmanın üzerinden çok geçmeden Şuşa, Mayıs 1992 yılında Ermeniler tarafından işgal edildi. Ermenilerin bu hareketi, İran'ı ciddi şekilde zor durumda bıraktı. Bir taraftan arabuluculuk arayışları son bulurken, diğer taraftan da Ermenistan'ı desteklemekle suçlandı. Şuşa'nın işgali, İran'ın özellikle Azerbaycan Türklerinin gözünde güvenilirliğine ciddi zarar verdi. İran bu olayda Ermenistan'ı suçlamak yerine, Batılıları ve Azerbaycan'ı suçladı.⁵⁸

⁵⁸ Kamer Kasım, **Dağlık Karabağ Sorununun Çözümüne Dair Büyük Güçlerin Tutumu**, "Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ İhtilafı: Bölgesel Barış ve Güvenliğe ve Komşuluk İlişkilerine Bir Tehdit", Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM) Konferans Kitapları, Sayı: 10, 21 Kasım 2014, Ankara. s. 5.

İran'ın Karabağ siyasetini, Ermenistan ile olan ilişkilerini anlamadan yorumlamak imkânsızdır. Ermenistan, İran'ın Kafkasya politikasında bir kaldıraç işlevi görmektedir. Ermenistan'ın Azerbaycan'la gergin ilişkisi, Azerbaycan'ın büyümesini ve İran'daki Türkler için bir çekim merkezi olmasını engellemektedir. Ayrıca Azerbaycan-Ermenistan çatışması, her iki devleti İran'a doğru itmektedir. İkinci boyut, Ermenistan'ın İran açısından Batı'ya karşı Rusya safında tutulması gereken bir ülke olması konusudur. İran, Ermenistan'ın Rusya'dan ayrılıp Batı'nın "güdümüne" geçmesini istememektedir. Başka bir ifadeyle İran, Ermenistan'ın Rusya'dan kopup Batı'ya yaklaşmasından endişe duymakta ve bunu engellemek için kendisi de Ermenistan'ı destekleyerek onu rahatlatmak istemektedir. Bir taraftan İran, Ermenistan'ı, Türkiye'nin Kafkasya'daki etkinliğini sınırlandırmanın araçlarından biri olarak görürken, diğer taraftan da Avrupa ve ABD'deki Ermeni diasporasının küresel politikalara müdahil olarak kendisine bazı kapılar açabileceğini düşünmektedir.⁵⁹

2.3. Karabağ Sorununun İran-Azerbaycan İlişkilerine Etkisi

Mezhepsel anlamda örtüşükleri gibi etnik anlamda da ortak bir unsuru barındıran Azerbaycan'la İran, aslında bu iki nedenden dolayı sorun yaşamaktadır. Azerbaycan rejiminin laik kimliği ile milliyetçilik eğiliminin yanı sıra, dış politikası da İran'ı rahatsız etmektedir.

⁵⁹ Rovshan İbrahimov, "Dağlık Karabağ Sözde Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığının Tanınması Durumunda Uluslararası Ortamda Ortaya Çıkabilecek Sorunlar" **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 6, Yaz, 2002, s. 10.

Azerbaycan'ın dış politikasında Batı'nın önemli yer tutması ve özel olarak da ABD ve İsrail'le olan ilişkileri İran açısından kaygı vericidir. İran'ın Hazar havzası ve enerji hatları konusundaki bakış açısı da Azerbaycan'dan farklıdır. Karabağ sorununa gelince; İran bütün resmi söyleminde Karabağ'ın Azerbaycan'ın tarihi bir toprağı, parçası olduğunu söylemesine karşın, pratikte bu sorunun çatışmaya dönüşmeden mevcut haliyle sürmesinden yana görünmektedir. Bu bağlamda Azerbaycan – İran İlişkilerini en çok etkileyen faktörler şunlardır:

- Güney Azerbaycan Sorunu
- Dağlık Karabağ Sorunu ve İran'ın tutumu
- Azerbaycanın Batı yönlü Politika İzlemesi ve İsrail İlişkileri
- Hazar'ın Hukuki Statüsü Sorunu
- Enerji Faktörünün İlişkilere Yansıması

Azerbaycan ve İran arasında gelişen ilişkiler, daha çok iki ülkenin de bu ilişkinin geliştirilmesine “ihtiyaç duymalarından” kaynaklanmaktadır. İşte bu nedenden dolayı da gelişen ilişkiler her zaman yeni sorunları beraberinde getirmektedir.Örneğin, Azerbaycan ile İran arasında AHC döneminde, 1992'de ve 1993'te Nahçıvan ve Tebriz'de karşılıklı birer konsolosluklar açılması yönünde anlaşmalar imzalanmıştır.İran tarafı Nahçıvan'da bunu gerçekleştirirken, Tahran yönetimi Azerbaycan Türklerinin yoğun olarak yaşadıkları ve Güney Azerbaycan'ın merkezi Tebriz'de Azerbaycan konsolosluğu açılmasına uzun süre izin vermedi.Konsolosluk, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 2005 yılının Ocak ayındaki resmi Tahran ziyareti öncesi faaliyete başladı.Bunun ardından, 2008 yılında Tebriz şehrinde

Ermenistan'ın konsolosluk açmasına onay vermesi, Bakü ve Tahran arası ilişkilerin gerginleşmesine neden oldu.⁶⁰

İran ile Azerbaycan arasında Tebriz'de konsolosluk açılmasına benzeyen diğer bir sorun da iki ülkenin karşılıklı olarak vatandaşlarına vize alma zorunluluğunu kaldırmaları konusunda olmaktadır. İran, Kasım 2009'da Azerbaycan vatandaşlarına ülkeye girişte uyguladığı vize zorunluluğunu tek taraflı olarak kaldırmıştır. İran'ın Azerbaycan'dan beklentisi Bakü'nün İran vatandaşlarına yönelik vize uygulamasını kaldırarak karşılık vermesi biçimindedir. Ancak Azerbaycan yönetimi gerek İran'ın uluslararası alanda Batı ile yaşadığı sorunlar, gerek İran vatandaşlarının yoğun olarak Azerbaycan'a gelerek sorunlar oluşturacağı düşüncesi nedenlerine bağlı olarak ve gerekse Tahran'ın Ermenistan ile yakın ilişki içinde olması nedenlerine bağlı olarak vize zorunluluğunu şu an itibariyle kaldırmaya yanaşmamaktadır.

İki ülke arasında ekonomik ilişkiler de büyük ölçüde sorunludur. İran ile Azerbaycan arasında ekonomik ilişkiler büyük bir potansiyele sahip olsa da, iki tarafın da bundan yeterince yararlandıkları söylenemez. Azerbaycan'ın İran ile petrol ve doğal gaz dışında yapmış olduğu toplam ihracat ve ithalat 2001'den sonraki süreçte Rusya, Türkiye ve Avrupa ülkeleri ile olan toplam hacmin hep gerisinde kalmıştır.⁶¹

İki ülke arasındaki güncel bir başka sorun Nisan 2008'de Azerbaycan'ın, Rusya'dan İran'a gönderilen ve Rusya'da devlet

⁶⁰ O. Rengin Gün, "Uluslararası Çatışma ve Çatışma Çözümü Temelinde Türk –İran İlişkileri", (Yayınlanmamış Doktora Tezi) , Dokuz Eylül Üniversitesi, 2003, İzmir, s. 45.

⁶¹ Vedat Gürbüz, "Dağlık Karabağ Sorunu ve Azerbaycan politikaları 1988-1994", **Ermeni Araştırmaları**, ASAM Yayınları, Yaz 2003, Sayı 10, s. 82

kontrolündeki Atomstroieexport şirketine ait bir kargonun sevkinin engellemesiyle ortaya çıktı.Kargoyu taşıyan kamyon İran'ın nükleer tesislerinin bulunduğu Buşehr'e gidiyordu.Azerbaycan kargo yükünün niteliği konusunda ilgili şirketten açıklayıcı bilgi alınamaması üzerine sevkiyatın engellendiğini belirtirken, Rus firma yükün BM'nin İran'a karşı uyguladığı yaptırımlar kapsamında olmadığını açıklamakla yetindi.İran da kargonun uluslararası kurallara uygun olduğunu belirterek Azerbaycan yönetiminin gerekli adımı atmasını beklediğini açıkladı.Azerbaycan Dışleri bakan yardımcısı Araz Azimov sorunun kısa zamanda çözülebilecek bir konu olmadığını belirterek İran'ın talebini reddetti.Tahran yönetimi sert bir açıklama ile kargonun en kısa zamanda salıverilmesini resmen istedi.Ancak Azerbaycan bu isteği de reddetti. Azerbaycan–İran arasındaki ilişkiler son dönemde, Azerbaycan'da İran'la gizli bağlantısı bulunan iki kişinin tutuklanması üzerine iki ülke arasındaki kriz doruk noktasına ulaşmıştır. İran Genelkurmay Başkanının 9 Ağustos 2011'de Fars Haber Ajansı'na verdiği demeçte Azerbaycan'ı “Aran”, Azerbaycan halkını ise “damarlarında İran kanı dolaşan İranlı” olarak adlandırması ve daha sonra ise İran basınında Azerbaycan halkına ve Azerbaycan'ın milli çıkarları ve güvenliğine karşı asılsız bilgilerin yayınlanması üzerine Azerbaycan hükümeti, İran Bakü büyükelçisi Memmedbağır Behrami'yi Azerbaycan Dışişleri Bakanlığına çağırması, İran Genelkurmay Başkanı'nın ve İran basınının Azerbaycan hükümetine ve halkına yönelik bazı asılsız ifadeler kullandığı gerekçesiyle İran'a nota göndermiştir. Genelkurmay Başkanı'nın bu ifadelerine baktığımız zaman İran'ın Azerbaycan'a karşı toprak iddiasında bulunduğu aşikardır. Ama

bardağı taşıran son damla İran Genelkurmay Başkanı Hasan Firuzabadi'nin 16 Ağustos 2011 tarihinde düzenlediği basın toplantısında Azerbaycan'ı üstü kapalı tehdit etmesi olmuştur. Basın toplantısında konuşan İran Genelkurmay Başkanı 'Azerbaycan'ın İslami kurallara göre yönetilmesi ve İslam devletlerine daha yakın olması gerektiğini' söyleyerek Azerbaycan'ın İsrail'le mevcut ilişkilerini işaret etmiş, 'aksi halde, Azerbaycan hükümeti halkının uyanışını bastıramayacağı için karanlık bir gelecekle karşı karşıya kalacak'

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN'IN KARABAĞ SORUNUNA VE GÜNEY KAFKASYA'DA KOLEKTİF GÜVENLİK GİRİŞİMLERİNE YÖNELİK POLİTİKASI

3.1. İran'ın Dağlık Karabağ Sorununa Yaklaşımları

Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorunu, 1987 yılı sonbaharından itibaren Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinde yaşayan Ermenilerin ayrılıkçı talepleri gündeme taşınmaları ve bu taleplerinin Ermenistan tarafından desteklenmesi üzerine ortaya çıkmıştır. Dağlık Karabağ sorunu 1990 yılı sonlarından itibaren silahlı çatışmalara dönüşmüş, Rusya'nın siyasi ve askeri desteğini alan Ermenistan, Azerbaycan topraklarının işgal etmeğe başlamıştır.

25-26 Şubat 1992'de Ermeni güçleri Hankendi'ndeki 366'ncı Rus Alayı ile birlikte Azerbaycanlı yerleşim birimi olan Hocalı'ya düzenledikleri saldırı bir katliama dönüştü. Ermenistan daha sonra Azerbaycan'ın 8 Mayıs 1992'de Şuşa, 19 Mayıs'ta Laçın, 3 Nisan 1993'te Kelbecer, 24 Temmuz'da Agdam, 22 Ağustos'ta Füzuli, 26 Ağustos'ta Cebrail, 31 Ağustos'ta Kubadlı,⁶² 28 Ekim'de ise Zengilan şehirlerini işgal etti. 9 Mayıs 1994'de ateşkes anlaşması imzalanana kadar taraflar arasında askeri operasyonlar sürmüştür. Mayıs 1994'ten bugüne dek Ermenistan Azerbaycan'ın yüzde 20'lik kısmını işgali altında tutmağı devam ettirmektedir.⁶³

⁶²Kelbecer'in işgali sonrası **BM 822 nolu kararı**, Daha ayrıntılı orak bkz:

www.un.org/docs/scres/1993/844e.pdf (22.05.2006),.

⁶³ Vedat Gürbüz, "Dağlık Karabağ Sorunu ve Azerbaycan politikaları 1988-1994", **Ermeni Araştırmaları**, Ankara, ASAM Yayınları, Yaz 2003, Sayı 10, s. 92-95.

Dağlık Karabağ problemi 1992 yılına kadar bölgesel sorun olarak tanımlanmış ve büyük ölçüde Rusya Federasyonu'nun kontrolünde kalmıştır. Ancak 1992'de Azerbaycan ve Ermenistan'ın Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na (AGİT) üye olmasından sonra Dağlık Karabağ sorunu uluslararası nitelik kazanmış,⁶⁴ Rusya'nın yanı sıra çeşitli uluslararası güvenlik örgütleri ile birlikte ABD, Fransa, Türkiye ve İran arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur. Bu sorunun çözüme kavuşturulması için ciddi şekilde uğraşan örgütlerden birisi de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) 1992 yılında kurmuş olduğu Minsk Grubu'dur. AGİT Minsk Grubu'na Amerika, Rusya, Türkiye, Fransa, İtalya, Almanya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Beyaz Rusya, İsveç, Azerbaycan ve Ermenistan temsilcileri dahil edilmiştir.

Minsk Grubu'nun eş başkanları ise ABD, Fransa, ve Rusya tarafından atanmaktadır. AGİT Minsk Grubu bugüne kadar sorunun çözümü için taraflara üç öneri sunmuştur:

1. Paket çözüm (Haziran 1997)
2. Aşamalı çözüm (Ekim 1997)
3. Ortak devlet (Kasım 1998)

Paket çözüm modelinde Dağlık Karabağ'ın, Laçın, Şuşa ve işgal edilmiş diğer bölgelerin statüsünün aynı anda çözüme kavuşturulması öngörülmüştür. Aşamalı çözüm modelinde ise Dağlık Karabağ ve işgal altında bulunan diğer bölgelerin statüsünün ayrı-ayrı görüşülmesi istenmiştir. Ermenistan, kendisinin ve Dağlık Karabağ'ın çıkarlarını

⁶⁴Araz Aslanlı, 'Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu', Azerbaycan özel Avrasya Dosyası, **ASAM Yayınları**, İlkbahar 2001, Cilt 7, Sayı 1, s. 343

korunmadığı gerekçesiyle ilk iki öneriyi reddetmiştir. Üçüncü Ortak devlet modeli de Azerbaycan tarafından kabul edilmemiştir.

Dünyanın önemli stratejik noktalarında hemen-hemen tüm sorunlarda ve çatışmalarda, Batı dünyası ve Rusya hep itilafın farklı taraflarını desteklemişler. Bu konuda Dağlık Karabağ büyük bir ihtimalle tek istisnayı oluşturmaktadır. Savaş sırasında Rusya'nın askeri, Batı'nın mali desteğini alan Ermenistan aynı zamanda kendini 'İslam Dünyasının Merkezi' sayan İran İslam Cumhuriyeti'nin de her türlü desteğini almıştır.⁶⁵

İran, dış politikası temel prensip olarak ülkelerin toprak bütünlüğünün dokunulmazlığını savunmakta ve halkların kendi kaderini tayin etme hakkını reddetmektedir. Aslında, İran halkların kendi kaderini tayin etme hakkına istinaden dünyanın her hangi bir ülkesinin toprak bütünlüğünün bozulmasını gelecekte ülkenin hakimiyeti ve toprak bütünlüğünün bozulmasına bir örnek olabileceğinden endişe duymaktadır. Buna göre de Karabağ sorununun başlangıcından itibaren açıkça ve bir prensip olarak Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü resmi olarak tanımış ve milli çıkarları doğrultusunda uyguladığı politikalara karşın kimi zaman Azerbaycan'ın aleyhine sonuçlar doğurmuştur, söz konusu prensibe vurgu yapmakla birlikte tarafsız kalmaya ve arabuluculuk yapmakla söz konusu sorunun İran'ın milli güvenliğine doğurabileceği olumsuz etkileri kontrol etmek için Kafkasya'da aktif politika yürütmeye çalışmıştır.⁶⁶

⁶⁵Bayır ve Aslanlı, a.g.m., Ekim 2001, s. 51.

⁶⁶Celil Yakupzade, "İran'ın Karabağ Sorununa ve Güney Kafkasya'da Kolektif Güvenlik girişimlerine Yönelik Politikası", http://www.azadqarabag.azerall.info/ts_gen/azl/meqale/2005/q-6.htm Erişim tarihi: (25.05.2017)

İran, Dağlık Karabağ sorununu milli güvenliğini tehdit eden en önemli unsurlardan saymıştır. Bunun nedeni Karabağ sorununun İran'ın yakın komşuları arasında cereyan etmiş olmasıdır. O bakımdan İran Karabağ Politikasını, hem bölgede istikrarsızlığın, hem bölgeye yabancı güçlerin müdahalesinin önlenmesi, hem de Azerbaycan devletinin güçlü bir devlet olarak ortaya çıkmaması üzerine kurmuştur. Bunu sağlamak için hem sorunun çözümüne yönelik arabuluculuk yapmış hem de Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı desteklemiştir.⁶⁷

İran 'Düşmanımın düşmanı dostumdur' ilkesine dayanarak bağımsız ve gülcü Azerbaycan Cumhuriyetinin oluşması için Ermenistan' desteklemiştir.⁶⁸

İran Karabağ Savaşı'nı durdurmak için birkaç defa arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur. İlk kez Kasım 1991'de İran Dışişleri Bakanı Ali Akber Vilayeti Ermenistan Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ile görüşmesinde savaşın durdurulması için arabuluculuk yapmak istediklerini bildirmiş ama bir sonuç almamıştır. İran arabuluculuk için ikinci girişimi 25 Şubat 1992'de gerçekleştirdi. 1992 Şubat ayı sonlarında Tahran'da bir araya gelen Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanları, İran Cumhurbaşkanı'nın da katılımıyla ateşkes anlaşması imzaladılar. Daha anlaşmanın mürekkebi kurumadan Dağlık Karabağ'da Azerbaycanlıların yaşadığı en büyük yerleşim birimlerinden biri olan Hocalı kasabası kuşatma altına alınarak, nüfusunun önemli bir kısmı imha edildi. Tahran'da Azerbaycan ve Ermenistan yönetiminin 7-8 Mayıs tarihindeki görüşmesi ve ateşkes protokolü imzalamalarının ertesi

⁶⁷Nesibli, a.g.m., Ağustos 2000, s. 71.

⁶⁸Kamil Ağacan, "İran'ın Azerbaycan Politikası", *Soydaş Dergisi*, Nisan-Mayıs 1997, Cilt 1, Sayı 1, s. 23.

günü Ermeniler Dağlık Karabağ'da stratejik bir nokta olan Şuşa kentini işgal ettiler. Karabağ sorununun gidişatında Ermenilere önemli avantajlar sağlayan bu arabuluculuk, Azerbaycan toplumunda İran'la ilgili olumsuz imaj oluşmasını da sağladı.⁶⁹

İran sonradan birkaç kere arabuluculuk girişiminde bulunmak istemesine rağmen Azerbaycan tarafı olumsuz yanaşmıştır. Bazı araştırmacılara göre, İran'ın Karabağ sorununda Ermenistan lehine politika izlemesinin bir çok önemli sebepleri vardı. Bunlardan en önemlisi kuzeyde bağımsız, zengin ve batılı yaşam tarzı olan Azerbaycan İran'daki Azerbaycan Türkleri için bir çekim kaynağı olmasından korkmasıdır.

Aynı nedenden dolayı İran, Hazar'daki sınırlar konusunda bu kadar kararlı davranıyor. Mesele sadece bir petrol sahası daha kazanmak veya denizde birkaç metreye daha sahip olmak değil, Azerbaycan'ın petrol geliri ile gülcü ve daha zengin olmasını engellemektir. Benzer bir görüşe sahip olan Çöhreganli ise ilginç bir benzetme yapıyor: Azerbaycan tek bir kişiden oluşsa bile, İran onun ayakta ve sağlıklı olması yerine diz üstü çökmüş olmasını ister.⁷⁰

İran'ın Ermenistan'ı desteklemesi sadece güçlü bir Azerbaycan'ın ortaya çıkmasını önleme amacı taşımamıştır. Ermenistan bir taraftan İran'ın kuzey sınırlarını Türk etkisinden koruyan kalkan görevi görmekte, öte yandan da geçmişten gelen tarihsel bağlardan dolayı Rusya ile iyi ilişkiler içerisinde bulunmaktaydı. İran Ermenistan vasıtası ile hem Rusya'ya ulaşmağı hem de iyi ilişkiler kurarak, başta Hazar

⁶⁹Aslanlı ve Huseynov, a.g.e., s. 53

⁷⁰Celil Sağır, "Asimile olmak istemiyorlar", <http://www.aksiyon.com.tr/yazdir.php?id=11826>. Erişim tarihi: (27.05.2017)

sorunu olmak üzere bir çok konuda Moskova'nın desteğini almayı amaçlamıştır. İran Ermenileri destekleyerek onların başta ABD ve Avrupa'daki lobi faaliyetlerinden yararlanmak istemiştir.⁷¹

Diğer taraftan istikrarsızlığın devam ettiği bir bölgeye batılı şirketlerin yatırım yapmaları da zorlanacaktır yani, batılı şirketlerin bölgeye girişi engellenecektir.

3.2. İran'ın Güney Kafkas'ta Kolektif Güvenlik Girişimlere Yönelik Politikası

Bzezinski'nin 'Avrasya'nın Balkanları' olarak tanımladığı Güney Kafkasya, 20. yüzyılın sonlarından itibaren bölgesel ve dünya gücü olmak isteyen devletlerin mücadele alanına çevrilmiştir.⁷²

Bölgenin bu kadar önemli olmasının esas sebebi güney-kuzey ve doğu-batı ulaştırma hatlarının kesişmesi ve Hazar havzası enerji kaynaklarına sahip olmasından kaynaklanmıştır. Özellikle SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bölgenin önemi daha da artmış ve uluslararası aktörlerin mücadele alanına çevrilmiştir. Güney Kafkasya tarihsel olarak Osmanlı, Rusya ve İran'ın mücadele alanı olmuş ve bu devletler bölge üzerinde kendi kültürel ve siyasal izlerini bırakmıştır.

Son 300 yıllık tarih dikkate alındığı zaman bölgenin kontrolü bu devletlerden birinin elinde olduğu ve Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın aynı güvenlik sistemi içinde buldukları taktirde güvenlik konusunda sorun ortaya çıkmamış, bölgenin askeri ve güvenlik

⁷¹Nazmi Gül ve Gökçen Ekici, "Staratejik Ortaklar Arasında Bir Sorun mu var? Putin'in Ermenistan Ziyareti ve Moskova-Erivan İlişkileri", **Stratejik Analiz**, Kasım 2001, Sayı 19, s. 390-391.

⁷²Gulşen Paşayeva, "Sistema Regionalnoy Bezopasnosti Yujnogo Kavkaza: Mifi i Realnost", Bkz: http://www.ca-c.org/online/2001/journal_rus/cac-01/03.pashr.shtml Erişim tarihi: (28.05.2017)

anlamında ikiye ayrıldığı zaman ise ciddi çatışmalar yaşanmıştır. 18. yüzyılın başlarından itibaren Çarlık Rusya'nın kontrolüne geçen Güney Kafkasya'da Rus hâkimiyeti 1918–1920 yılları istisna olmakla 20. yüzyılın sonlarına kadar yani Sovyetler Birliği'nin çöküşüne kadar devam etmiştir.⁷³

Kafkasya bölgesi özel jeopolitik koşulları, siyasi, tarihi, askeri ve sosyolojik sorunları nedeniyle dünyanın en krizli ve aynı zamanda önemli bölgelerinden biri sayılmakta ve bu bakımdan İran'ın milli güvenlik öğretisinde önemli bir konuma sahiptir. Öyle ki bölgedeki gelişmeler İran'ın milli güvenliğini önemli ölçüde etkisi altına almaktadır. Aslında, soğuk savaşın bitmesine karşın soğuk savaşın temel ögesi olarak jeopolitik- stratejik ve güvenlik rekabetler İran'ın diğer komşuları ile ilişkileri başta olmak üzere bölgedeki ilişkilerin düzenlenmesinde önemli rol oynamaktadır. İran bölge ülkeleri ile arasındaki ilişkileri ve bölgesel sorunlar ve krizlere yönelik politikalarını bölge gerçekleri ve zaruretlerine değil uluslararası sistemdeki gelişmeler ve bölge dışı güçlerin rol ve mevcudiyetine göre şekillendirmektedir.⁷⁴

1979'da İran'da İslami bir ideolojiyle yönetime gelen rejimin kendi ideolojisine tamamen zıt bir ideolojiye sahip ve özellikle Kafkasya'da yoğun bir Müslüman nüfus barındıran Sovyetler Birliği'ne karşı Tahran pasif ve daha çok pragmatik politika izlemiştir. Bununda çeşitli nedenleri vardır. İlk ve en önemli neden ABD'nin İran politikası ve bu politika sonucu Tahran'ın uluslararası arenadan dışlanmasıdır.

⁷³Nadir Devlet, “Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Siyaseti ve Türkiye'ye Etkileri”, Edit: Okan YEŞİLOT, **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2005, s. 3-4.

⁷⁴Celil Yakupzade “İran'ın Karabağ Sorununa ve Güney Kafkasya'da Kolektif Güvenlik girişimerine Yönelik Politikası”, http://www.azadqarabag.azerall.info/ts_gen/azl/meqale/2005/q-6.htm

İkinci neden İran-İrak Savaşı'nda ABD kökenli silahlara yedek parça bulmakta zorlanan İran, ordusunu yeniden donatmak için SSCB silah sistemlerine yönelmek zorunda kalmasıdır.⁷⁵

Üçüncü neden, yüzlerce kilometrelik bir sınırın ardında bekleyen Kızıl Ordu'nun ürkütücü askeri gücünün yarattığı korkuydu. Basra Körfezi bölgesinde ve ülke içerisinde rejimi yıkmak isteyen güçlerle mücadele eden Tahran, yakın tarihinde defalarca olduğu gibi SSCB'nin olası müdahalesine karşı savunmasız kalmıştır. Ayrıca Afganistan'ı işgal eden SSCB, bu tür bir hareketten çekinmediğini de kanıtlamıştır. Yukarıda sayılan nedenlere baktığımızda İran'ın Sovyetler Birliği'ndeki Müslümanları arka plana atığı çok kolay anlaşılmaktadır.⁷⁶

İran SSCB'ye karşı İran-İrak Savaşından sonra daha olumlu ve istikrarlı bir politika izlemiştir. SSCB Dış İşleri Bakanı Eduard Şevarnadze'nin Şubat 1989'da Tahran'ı ziyaret ederek Humeyni ile görüşmesi ile doruğa çıkan Moskova-Tahran arasındaki güvenlik temelli ilişkiler, İran'ın kuzey komşusundan herhangi bir tehdit algılamadığını, Moskova'nın da İran'ın elindeki İslam kartından endişe etmediğini ortaya koymuştur. Fakat SSCB'nin dağılması İran için bölgede yeni ve farklı bir politika geliştirme zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. 1991'de SSCB'nin çökmesi ve Soğuk Savaşın sona ermesi Güney Kafkasya ve Hazar jeopolitiğinde önemli değişikliklere yol açtı. Bu değişiklikler, bir yandan Güney Kafkasya'da üç yeni devletin 18 Ekim 1991'de Azerbaycan Cumhuriyeti, 31 Mart 1991'de Gürcistan

⁷⁵Atay Akdevelioğlu, "İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikası", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, ed. Mustafa AYDIN, Çağrı ERHAN, Ankara, Stradigma Yayınları, Cilt 1, Sayı 2, 2004, s. 131.

⁷⁶Akdevelioğlu, a.g.m., s. 132

Cumhuriyeti, 23 Eylül 1991'de Ermenistan Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan etmesi diğer yandan ise Hazar Denizinin kontrolünü SSCB ve İran tekelinden çıkıp yeni kurulan devletlerle paylaşılan bir statüye geçmesiyle sonuçlandı.⁷⁷

Bölge jeopolitiğinde yaşanan bu gelişmeler, bölgenin sahip olduğu petrol ve doğalgaz potansiyeli nedeniyle geçmişten bu yana devam eden rekabeti daha da artırdı ve bölge rakip aktörlerin çıkar mücadelelerin merkezi alanlarından biri haline geldi.

Sovyetler Birliği'nin dağılması İran'a komünizmin tehdit olmaktan çıkması gibi avantajlar sağlamış olsa da aynı zamanda ciddi tehditlerle karşı karşıya bırakmıştır. İran açısından asıl tehdit iki kutuplu sistemin yıkılması sonucu tek küresel güç olarak kalan ve İran'ın 'Büyük Şeytan' olarak nitelediği ABD'nin bölgeye yerleşme çabalarından kaynaklanmaktadır.⁷⁸

Bölgede ABD'yi görmek istemeyen fakat bunu engelleyecek güçte olmayan İran, bu nedenle stratejik ortağı olan Rusya'nın bağımsızlıklarını yeni kazanmış cumhuriyetlerde başat olmasını tercih etmiştir. İran açısından ikinci önemli tehdit ise nüfusunun nerdeyse yarısını oluşturan Azerbaycan Türklerinin ilgi kaynağı olabilecek bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinin ortaya çıkışıdır.⁷⁹ İran'ın 1990 sonrasında bölgeye yönelik politikasını incelediğimizde rejim ihracına dayanan Tahran'ın Güney Kafkasya'ya yönelik politikasının

⁷⁷K. S. Gadjev, *Geopolitika Kafkaza, Moskva, Mejdunarodnie Otnaşeniya*, 2003, s. 333.(Kafkasya'nın Jeopolitik Konumu, Moskova, Uluslararası İlişkiler Yayınları, 2003, s. 333.)

⁷⁸Emre Bayır-Araz Aslanlı, "Tehdit Merkezli Bir Dış Politika: İran'ın Azerbaycan Politikası", *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 18, Ekim 2001, s. 50-51

⁷⁹Bayır ve Aslanlı, a.g.m., s. 50-51

değişime uğrayarak statükocu, uzlaşmacı bir kimliğe büründüğü söylenebilir. İran'ın Kafkasya politikası 1991 sonrasında dini perspektifle değil ulusal çıkarlar, ekonomik, politik ve güvenlik algılamaları ile şekillenmiştir.⁸⁰

İran'ın devrim ihracı politikasının değişmesine sebep bölge ülkelerinin Azerbaycan dışında çoğunlukla Hıristiyan olması ve her ne kadar Azerbaycan Şii Müslüman olsa da, Azerbaycan'da İslamın algılanması İran'dan çok farklıdır. Çünkü laiklik, Azerbaycan Cumhuriyetinin önemli ve vazgeçilmez ilkesi olmuştur. İran, kuzeyinde kurulan yeni devletleri pragmatik bakış açısı ile değerlendirmiş ve verimli bir nüfus alanı olarak algılamıştır. Bu devletlerle tarihi, kültürel ve ekonomik bağlar kullanılarak, kurulacak ilişkiler İran'ı uluslararası arenadaki yalnızlığından kurtararak yeni global düzene adapte olmasını sağlayacaktır. Ayrıca bağımsızlığını yeni kazanmış Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara İran aracılığıyla sunulabilir nitelikte olması da bir avantajı olarak görülebilirdi.

İran'ın stratejik düşüncesinde Kafkasya daima “güvenlik” algısı ile özdeşleşmiştir. Bunun nedeni, Rusya'nın varlığı ve Kafkasya'nın “devrimci ideolojilerin” giriş koridoru olarak görülmesidir. Gerçi Rusya küçülmüş ve “devrimci ideolojiler” iflasa uğramıştır. Ancak İran'ın Kafkasya algılaması güvenlik boyutundan çıkmamıştır. Bölgesel sistemin değişmesine rağmen güvenlik kaygılarının devam etmesi, İran'ın Kafkasya politikasını çok farklı bir düzlemde değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

⁸⁰Yılmaz, a.g.m., s. 16.

Kafkasya, İran'ın tarihi-kültürel hafızasında ağırlıklı bir yer tutmaktadır. Özellikle Fars milliyetçiliği Kafkasya'yı Fars kültür havzasının uzantısı olarak algılamış, Azerbaycan Cumhuriyeti'ne büyük önem atfedilmiştir.1) İran'ın Kafkasya'ya bakışının şekillenmesindeki ikinci önemli faktör Kafkasya'nın çağdaş İran tarihinde oynadığı roldür. İran'ın modernleşme sürecinin ilk adımları olan matbaa ve kitap Kafkasya'dan İran'a girmiştir. İran'daki sosyal demokrasi ve sol düşünce yine Kafkasya'dan taşınmıştır. Bu nedenden dolayı İran'ın çağdaş tarihinde Bakü-Tiflis'in özel bir yeri vardır. Bugün Tiflis'in adı çokçaanılmasa da, Bakü ayrıcalıklı yerini korumakta ve hatta İran'ın iç siyasal yapısını etkilemeye devam etmektedir.⁸¹

Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde İran neyle karşı karşıya olduğunu net olarak bilmiyordu. İran'da iki farklı yaklaşım vardı. Bir grup gelişmeleri etnik milliyetçi bir gelişme olarak görürken, diğer grup ise gelişmeleri dini bir çerçevede yorumlamakta ve bu ülkelerin "İslami birlik" çatısı altında birleştirilmesi gerektiğini savunuyordu.2) Ancak İran'da birinci görüş, yani, Orta Asya ve Kafkasya'da genel anlamda bir milliyetçilik akımının söz konusu olduğu görüşü baskın çıkmıştır. Bu milliyetçilik genel itibariyle Rusya karşıtı ve dolayısıyla daha ziyade Batıcı bir akımdır. İşte bu nedenle İran bağımsızlığını kazanan yeni ülkelere başlangıçta ihtiyatla yaklaşmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması İran için Kafkasya politikası bağlamında fırsat ve tehdit denklemi yaratmıştır. Denklemde fırsat tarafında İran'ın en büyük ve tehlikeli komşusunun dağılmış olması yer

⁸¹Çingiz Pehlivan, **Milliyet, Mezheb ve Ayendeye Temeddon-e İrani**, İran –e Ferda, No.3, 1371, Tahrân, s.16

almaktadır. İranlılar Rusya'yı daima, "istediği zaman İran topraklarını işgal edebilecek bir güç" olarak görmüş ve ilişkilerinde bu korku hâkim unsur olmuştur. Rusya'nın küçülmesi ve İran'a saldıramayacak düzeye gerilemesi bu açıdan İranlıları sevindirmiştir. İran açısından ikinci fırsat ise ideolojik boyuttaydı; komünizmin iflas etmişti. Siyasal İslam'ın karşısındaki tehditlerden biri ortadan kalkmış ve bir din devleti olan İran belli oranda rahatlatmıştır.

İran'ın Kafkasya bağlamında algıladığı tehditlerin başında Orta Asya-Kafkasya'daki Türk varlığı, özellikle Azerbaycan Cumhuriyeti'nin varlığı gelmektedir.³) İranlı analistlerin de sık sık ifade ettikleri gibi, bölgede yeni bir Türklük olgusu ortaya çıkmış, Orta Asya ve Kafkasya'da Türk milliyetçiliği çerçevesinde belirgin bir siyasal hareketlilik doğmuştur. ⁸²Özellikle de Azerbaycan'dan gelen bu milliyetçi dalga kısa sürede İran'ın içlerine yayılmış ve İran'ı ciddi bir sorunla karşı karşıya bırakmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 8 milyonluk nüfusuna karşın, İran topraklarında 25-30 milyon Azerbaycan Türkü yaşamaktadır. Ayrıca bölgede baş gösteren etnik çatışmalar, özellikle de Karabağ çatışması İran'ı temkinli olmaya sevk etmiştir. Zira Karabağ'daki sıcak çatışma tırmandığı oranda İran'ın içinde özellikle de Azerbaycan Türkleri arasında rahatsızlık ve huzursuzluk yükselmiştir. Sıcak çatışma olduğu dönemde İran'ın Azerbaycan bölgesinde Ermenistan karşıtı gösteriler düzenlenmiş ve İran'a "sessiz kaldığı" ve "Ermenistan'ı desteklediği" için tepki gösterilmiştir.

⁸²Cehangir Keremi, **Bazi Bozorg-e**, s.13

İran'ın Kafkasya politikası açısından ikinci tehdit ise iki kutuplu dünya düzeninin sona ermesi ve Rusya'nın ABD karşısındaki direncinin kırılması olmuştur. Bu durum İran'ı zor durumda bıraksa da4), Tahran için Kafkasya'da belirleyici olan Rusya'nın durumu olmuştur. Rusya ile İran'ı özellikle de Kafkasya ve Orta Asya bağlamında birleştiren üç temel unsur göze çarpmaktadır. Birincisi, küresel sistemdeki tek kutupluluk ve her iki devletin bundan duydukları rahatsızlıktır. İkincisi, bölgedeki Türk varlığıdır. Türk varlığının milliyetçi bir söylem çevresinde örgütlenmesi hem Rusya'yı hem de İran'ı rahatsız etmektedir. Her iki ülkenin sınırları içinde bulunan yoğun Türk varlığı sebebiyle Rusya ve İran arasında bir fikir birliği olduğunu söylemek mümkündür. Rusya ve İran arasındaki diğer ortak gündem, her iki devletin de NATO'nun bölgeye girme çabalarından duydukları kaygıdır. Rusya İran'a göre ABD karşısında daha zayıf bir rakiptir. ABD ve AB ise, Rusya'nın bölgedeki yerini doldurabilecek potansiyele sahiptir. Ayrıca 1991'den sonra İsrail'in yeni bir dış politika alanı olarak Orta Asya ve Kafkasya'da nüfuz arayışına girmesi de İran'ı daima endişelendirmiştir.

Tahran'ın bölgeye bakışında belirleyici olan bir diğer etken, İran'ın rejimi ve ona duyulan güvensizliktir. Özellikle devrim ihrac politikası nedeniyle duyulan kuşku Tahran'ın işini zorlaştırmaktadır. İran bu kuşkuyu tetikleyecek davranışlardan kaçınsa dahi mesele sorun olmaya devam etmektedir.

Tüm bu endişelerle İran, Ortadoğu'dan farklı olarak, Kafkasya ve Orta Asya'da bir devrim ihracı arayışına girmemiştir. İran'ın Çeçenistan ve Azerbaycan-Ermenistan çatışmasındaki tutumu bu olguyu net olarak göstermektedir. İran, Çeçenistan konusunda açık bir tavır almamış ve

bütün açıklamalarını İslam Konferansı çatısı altında ve insani-sivil yardım çerçevesinde yapmıştır. Çeçenistan davasıyla ilgilenmemek, İran'ın dini kimliği ile çelişen bir tutumdur. Çeçenistan olayı Ortadoğu'da yaşansaydı İran'ın çok daha farklı bir tavır takınabileceği açıktır. Keza Azerbaycan-Ermenistan meselesinde İran'ın tarafsızlığını açıklaması kimilerine göre Şii devlet kimliğiyle çelişmektedir. Biri Hıristiyan diğeri Şii olan bir çatışmada tarafsız kalınması ve hatta pek çoklarına göre pratikte Ermenistan'ın desteklemesi, İran'ın Kafkasya'daki jeopolitik kaygılarını ideolojik emellerinin önünde tuttuğuna güzel bir örnektir.⁸³

Ancak İran'ın ideolojik kaygılarını ikinci plana itmesi, emellerinden tümüyle vazgeçtiği anlamına gelmemektedir. İran, daha ziyade toplumsal zemini değerlendirerek Güney Kafkasya ülkeleriyle kültürel bağlar kurmayı tercih etmiştir. Bu amaçla vakıflar ve dernekler vasıtasıyla yoksullara ulaşmak, ortak mezhepsel ritüelleri değerlendirmek ve öğrencilere İran'da burslu eğitim imkânı sunmak gibi yollara başvurmuştur.

İran “bölge dışı” aktörler olarak tanımladığı Avrupa Birliği, Amerika ve NATO'nun bölgedeki yayılmasından kuşkulmaktadır ve bu güçlerin Kafkasya'daki etkinliklerinin sınırlandırılmasından yanadır.5) Özellikle de ABD'nin Gürcistan ve Azerbaycan'la olan ilişkilerinden rahatsızdır ve Washington ile yaşadığı gerginlik Kafkasya'nın önemini artırmaktadır.⁸⁴

⁸³İran'da yayımlanan kitap ve bildirimlerde Karabağ Azerbaycan toprağı içinde yer almaktadır. Bkz. Behnaz Esedi Kiya, Azerbaycan, Tahran, İran Dış İşleri Bakanlığı,1374 , s.128

⁸⁴Esedi Kiya, Azerbaycan, s.128

İran'ın Kafkasya politikası açısından dikkat çekici olan bir diğer nokta ise İran'ın tüm bölgesel işbirliği örgütlerinde rol alma isteğidir. Tahran'ın, onaylamadığı örgütlerde dahi boy göstermeye çalışması, kendisine “sorumlu ülke” imajı vermeye çalışmasıyla açıklanabilir. Bölgede marjinalleşmekten korkan İran'ın bu konuda gösterdiği özenin temelinde bilhassa, Batı'yla yaşadığı gerginlik nedeniyle bölge devletlerini kaybetme korkusunun yattığı söylenebilir.

İranlı analistlerin bir kısmı da Tahran'ın Kafkasya ve hatta Orta Asya politikasını Rusya merkezli bir dış politika olarak tanımlamaktadır. Zira İran, Kafkasya'da Rusya'nın bakışını ve çıkarlarını dikkate alarak politika üretmeye çalışmaktadır. Ne var ki bu durum İran içinde de yüksek sesle eleştirilmektedir. Zira son dönemde nükleer gerginlik nedeniyle Rusya'nın İran'ı yeterince desteklememesi İran'da ciddi bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Şu sıralarda Kafkasya konusunda İran'da yapılan tartışmalar bu ekseninde sürmektedir.⁸⁵

İran'ın jeopolitik kaygıları konusunda değinilmesi gereken bir diğer nokta Türkiye'nin bölgedeki etkinliğidir. İran, Türkiye'nin Kafkasya'da çok etkin olmasını istememektedir. Zira Türkiye'yi “bölgede NATO ve Amerika'nın Truva atı” olarak algılamaktadır. Türkiye'nin etkinliğinin bölgede Türk milliyetçiliğini körükleyebileceğini ve bunun İran içindeki Azerbaycan Türkleri arasında yankı bulabileceğinden korkmaktadır. İran ve Ermenistan arasındaki özel ilişkinin ise, Türkiye'nin etkinliğini sınırlandırma çerçevesinde şekillendiğini söylemek mümkündür.

⁸⁵Cumhuriye-İslami, 28 Haziran 1993

Azerbaycan, İran'ın Kafkasya politikasında merkezi ve belirleyici bir role sahiptir. İran, Azerbaycan'ı kendi tarihi toprağının ve kültürel havzasının parçası olarak algılamaktadır. Mezhepsel anlamda örtüşükleri gibi etnik anlamda da ortak bir unsuru barındıran Azerbaycan'la İran, aslında bu iki nedenden dolayı sorun yaşamaktadır. Azerbaycan rejiminin laik kimliği ile yukarıda bahsedilen milliyetçilik eğiliminin yanı sıra, dış politikası da İran'ı rahatsız etmektedir. Azerbaycan'ın dış politikasında Batı'nın önemli yer tutması ve özel olarak da ABD ve İsrail'le olan ilişkileri İran açısından kaygı vericidir. İran'ın Hazar havzası ve enerji hatları konusundaki bakış açısı da Azerbaycan'dan farklıdır. Karabağ sorununa gelince; İran bütün resmi söyleminde Karabağ'ın Azerbaycan'ın tarihi bir toprağı, parçası olduğunu söylemesine karşın, pratikte bu sorunun çatışmaya dönüşmeden mevcut haliyle sürmesinden yana görünmektedir. Zira bu sorunun çözümsüz kalması, İran için bir taraftan Azerbaycan'ı zayıflatmaya yarayan diğer taraftan da İran'a yakınlaşmasını sağlayan bir fırsat alanı sunmaktadır. Kısacası İran'ın Azerbaycan politikası tehdit merkezli bir dış politika ekseninde şekillenmektedir. Bu politikayı “ne öldür ne de öldür” şeklinde tanımlamak da mümkündür.⁸⁶ Ermenistan ise, İran'ın Kafkasya politikasında bir kaldıraç işlevi görmektedir. Ermenistan'ın Azerbaycan'la gergin ilişkisi, Azerbaycan'ın büyümesini ve İran'daki Türkler için bir çekim merkezi olmasını engellemektedir. Ayrıca Azerbaycan-Ermenistan çatışması, her iki devleti İran'a doğru itmektedir. İkinci boyut, Ermenistan'ın İran açısından Batı'ya karşı Rusya safında tutulması gereken bir ülke olması konusudur. İran,

⁸⁶Meksud Rençber, Molahezat Emniyeti, s.212

Rusya'ya bağımlı bir dış politika ürettiği bilinen Ermenistan'ın Rusya'dan kopup Batı'ya yaklaşmasından endişe duymakta ve bunu engellemek için kendisi de Ermenistan'ı destekleyerek onu rahatlatmak istemektedir. İran, Ermenistan'ı Türkiye'nin Kafkasya'daki etkinliğini sınırlandırmanın araçlarından biri olarak görürken, bir taraftan da Avrupa ve ABD'deki Ermeni diasporasının kendisine küresel politikalara müdahil olacak bazı kapılar açabileceğini düşünmektedir

Gürcistan'ın İran'a sınırı olmamasına karşın, Karadeniz yeni jeopolitiği ve Rusya-Ukrayna ile olan ilişkileri, Tiflis'in durumunu önemli kılmaktadır. Ayrıca Gürcistan'ın patlamaya elverişli bir etnik ve mezhepsel yapısının olması, istikrarsızlığın bölgeye yayılma tehlikesi, İran'ı dikkatli olmaya mecbur bırakmaktadır. Gürcistan'ın Batı'yla çok daha yakın olma isteği ve NATO'ya girme arzusu şüphesiz İran için bir başka endişe kaynağıdır. Ayrıca Gürcistan'daki "Gül Devrimi" devrimiyle ilgili olarak, "İran için de emsal teşkil edebilir mi?" sorusu uzun süre tartışılmıştır. İran, Dağlık Karabağ sorununu milli güvenliğini tehdit eden unsurlar arasında değerlendirmektedir. Bunun birinci nedeni doğal olarak, sorunun İran'a komşu iki ülke arasında cereyan etmesidir. Nitekim 1993'te İran sınırı yakınlarında gerçekleşen çatışma, sığınmacı akınıyla karşılaşma korkusu veya yabancı güçlerin muhtemel askeri müdahalesi gibi nedenlerle İran'ı kaygılandırmıştır.6) İkincisi, çatışmalar sırasında İran'ın Azerbaycan'ı desteklememesi, İran toplumunda özellikle Azerbaycan Türklerini rahatsız etmiş, Dağlık Karabağ sorunu milliyetçi duygusal bir zemin oluşturmuş, Güney Azerbaycanlı7) öğrencilerin, şairlerin ve aydınların birinci söylemi haline gelmiş ve bu doğrultuda Tebriz ve Tahran'da "İran'ın Ermeni yanlısı" politikalarını

protesto eden gösteriler düzenlenmiştir. 8).İran, Karabağ sorunu karşısında çelişkili söylemler ortaya atmıştır. Bir yandan Karabağ bölgesinin Azerbaycan toprak bütünlüğü içinde olduğunu açıklarken,9) diğer yandan da buradaki çatışmaya Dağlık Karabağ'da yaşayan Ermeniler ile Azerbaycan devletinin savaşı görünümü verme eğilimi içinde olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Ermenistan, sadece Dağlık Karabağ'da yaşayan Ermenileri desteklemiştir. Diğer taraftan, genelde Ermenistan-Azerbaycan savaşını Ermeni-Müslüman savaşı olarak tanımlamaktan mümkün olduğunca kaçınmış ve bu çatışmayı etnik bir çatışma olarak nitelendirmeye çalışmıştır.10) Ancak, zaman zaman İranlı yetkililerinin bölgedeki "Müslüman halk"tan söz ettikleri de görülmüştür. Örneğin, Haziran 1993'te Tebriz'deki bir gösteride halka seslenen İran dini lideri Hamaney, "Ermenistan Devleti ve Karabağ Ermenileri bölgedeki Müslümanlara zulüm uygulamaktadır" demiştir.11) İran liderinin Karabağ Ermenilerini Ermenistan'dan ayrı biçimde nitelemesi ise dikkat çekicidir.

İran milli güvenliğini ilgilendiren diğer bir konu Hazar Denizi'nin statüsüdür. İran, Hazar'ın hukuksal statüsü belirlenmeden önce 1921 ve 1940'taki Rusya-İran anlaşmalarının temel alınmasını istemektedir. İran'a göre Hazar Denizi göl olduğu için serbest deniz kuralları burada uygulanamaz; başka bir deyişle kapalı denizin hukuksal statüsü belirlenmeden onun zenginliklerinden istifade edilemez. İran Hazar'ın ya ortak kullanılmasını ya da 5 ülke arasında yüzde 20 esasına göre paylaşılmasını istemektedir. Ama aslında, 1921 ve 1940 Anlaşmaları Hazar Denizi'ndeki petrol kaynaklarının paylaşılmasına ilişkin hiçbir husus içermemektedir. Pratikte SSCB'li petrol araştırmacıları Astara-

Hasankulu hattının kuzeyinde istedikleri şekilde araştırma yapmışlardır. Ayrıca, bahsedilen anlaşmalar İran'ın Hazar'da askeri güç bulundurmasını da yasaklayan hususlar içermektedir. Diğer taraftan İran Hazar Denizi'ne herhangi bir yabancı ülkenin girişine de karşıdır. Bakü ise, 1970 yılında yine Moskova'yla Tahran arasında yapılan anlaşmayı tanımaktadır. Buna göre Sovyetler Birliği ile İran arasındaki sınır, Türkmenistan'ın Hasankulu şehri ve Azerbaycan'ın Astara şehri arasında çizilmiştir. Bu anlaşma bir anlamda da 1935 yılında alınmış gizli karara dayanmaktadır. 1970 Anlaşması'na göre İran Hazar Denizi'nde en fazla yüzde 12'lik bir hisseye sahiptir. 1970 Anlaşması üzerinde çıkan anlaşmazlık nedeniyle Azerbaycan, İran'a Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesini önermektedir. Bu durumda İran'ın payı yüzde 13'e ulaşacaktır. Bazılarına göre İran'ın payı yüzde 10'dan fazla değildir. Yani 6500 km'lik kıyı şeridinin 650 km'si İran'a aittir. Azerbaycan, Elçibey döneminden itibaren sektörel bölünme temelinde Hazar'ın zenginliklerinden faydalanmaya başlamıştır. Ancak Azerbaycan'ın bu girişimi Rusya ve İran'ın tepkisini çekmiştir. Zaman içinde Kazakistan ve Rusya'nın da Azerbaycan'ın Hazar konusundaki yaklaşımını kabul etmeleri İran'ı zor durumda bırakmıştır. Ancak neticede İran'ın muhalefeti nedeniyle Hazar'ın hukuki statüsü üzerinde bir anlaşmaya da varılamamıştır.

İran'ın transit ülke rolü oynayabilme fırsatı, aynı zamanda ekonomik avantaj olarak da değerlendirilmiştir. Fakat, Türkistan'a uzanan Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye güzergahı İran'ın bölgede transit ülke olabilmesinde başlıca rakip güzergah olmuştur. 1994'de Azerbaycan ile Batılı Şirketler arasında imzalanan petrol anlaşmaları ve

BTC Petrol Boru Hattı'nın faaliyete başlaması, BTE Doğalgaz Boru Hattının inşaatına başlanması ve bu projelerden İran'ın uzak tutulması, 11 Eylül sonrası ABD'nin Gürcistan'a az sayıda da olsa askeri danışman göndermesi, Azerbaycan'dan askeri üs istemesi ve en önemlisi Rusya'nın Güney Kafkasya'da nüfus kaybı İran'ın Güney Kafkasya'ya politikasının fiyaskoya uğramasında önemli, etkenler olmuşlardır.

3.3. İran'ın Karabağ Sorununa İlişkin Arabuluculuk

Girişimlerinin Sonuçları

İran açısından Karabağ sorunu farklı anlamlar ifade etmektedir. İran için Karabağ sorunu yukarıda ifade edilenler çerçevesinde Azerbaycan üzerinde kullanılacak bir baskı aracı anlamına gelmektedir. Çünkü Karabağ sorununu çözmemiş Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Güney Azerbaycan için cazibe merkezi olma şansı ve İran'a yönelik iddialarda bulunma kapasitesi sınırlı olacaktır.

İran için Karabağ sorunu Ermenistan ile ilişkilerinde kullanılacak bir baskı aracı anlamına gelmektedir. İran aynı anda Azerbaycan ve Türkiye ile sorun yaşayan, Gürcistan ile de ortaklıklar geliştiremeyen Ermenistan'ın kendisine mümkün kadar daha çok bağımlı olmasını sağlamak için Karabağ sorunundan da yararlanmaktadır.

Ama İran için Karabağ sorunu aynı zamanda Güney Kafkasya'ya bölge dışı güçlerin müdahale etmesi için fırsatlar demektir. İran için Karabağ sorunu aynı zamanda dış politikada çelişkiler ve zorluklar (ideolojik dini söylemlerle reel çıkarların çelişmesi) anlamına gelmektedir.

Karabağ sorunu İran'daki Türk nüfusun milli duygularının güçlenmesi ve İran'ın hem toprak bütünlüğü anlamında, hem de rejimi

koruma anlamında ciddi sorun yaşaması anlamına gelmektedir. İran için Karabağ sorunu demek hemen sınırında bir sıcak çatışma demektir. Çünkü Karabağ sorununun temel odak noktası olarak gösterilen eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi İran-Azerbaycan ve İran-Ermenistan sınırına yakın bir bölgedir. Ayrıca 1990`lı yılların başlarında şiddetli savaşların önemli bir kısmı hemen İran sınırında yaşanmıştır. Nisan 2016 başlarında da çatışmaların yeniden şiddetlendiği iki bölgeden birisi de Azerbaycan-İran sınırının hemen yanındaki topraklar idi. İran Karabağ sorununa ta başından beri bu hususlar çerçevesinde yaklaşmaya çalışmış, soruna yaklaşımı ve müdahaleleri bazen riskleri azaltmaya, bazen de sıkıntılarının daha da artmasına neden olmuştur. Özellikle 1992 yılı başlarında Ermenistan`ın Azerbaycan`a yönelik işgalci saldırıları sonrasında şiddetlenen savaşın kendisi açısından riskleri artırdığını düşünen İran taraflar arasında arabuluculuk girişimlerini de yoğunlaştırmaya çalışmıştır. 24 Şubat 1992`de İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti, taraflar arasında arabuluculuk yapma amacıyla bölgeye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Taraflar arasında ateşkes için temel konularda uzlaşmaya çalışılırken Ermenistan Hocalı Soykırımı`nı gerçekleştirmiştir. Bilindiği üzere Hocalı Soykırımı Ermenistan`ın Azerbaycan topraklarını işgali sürecinde yaşanan ve genel olarak insanlık tarihinin en acı olaylarından birisidir. 25–26 Şubat 1992`de Ermenistan güçlerinin Hocalı`ya düzenledikleri saldırı bir soykırıma dönüşmüştür. Saldırıda 63`ü çocuk, 106`sı kadın, 70`i yaşlı olmak üzere 613`den fazla insan katledilmiştir. Ayrıca 1275 kişi Ermenilerce rehin olarak götürülmüş, 500`den fazla kişi yaralanmış, 150 kişiyle ilgili olarak ise günümüze kadar her hangi bir bilgi edinilememiştir. Kuşatma

altındaki insanların çoğu acımasız yöntemlerle öldürülmüş, uluslararası kuruluşlar ve dünya medyası olayı insanlık dramı olarak nitelendirmiştir.

Azerbaycan resmi olarak, Hankendi'deki 366'ncı Rus Alayının saldırıya katıldığını açıklamıştır.⁸⁷ Çünkü saldırıda en gelişmiş konvansiyonel silahlar kullanılmıştı. Bunlar değil bölgedeki yerel gruplarda, yeni oluşmaya başlayan Azerbaycan ve Ermenistan ordularında bile mevcut olmamıştır. Rus tarafı daha öncekilerde olduğu gibi yine de saldırılarla ilişkisi olmadığını açıklamıştır. Fakat ismi geçen alaydan firar eden 3 Rus askeri 3 Mart 1992'de düzenledikleri basın toplantısında, "beyinlerinin yıkandığını ve Hristiyan Ermeniler yanında Müslüman Azerbaycanlılara karşı savaşmalarının istendiğini" itiraf etmiştir.⁸⁸

Nisan 1992 sonlarına doğru İran'ın arabuluculuk girişimleri yeniden artmış ve 7 Mayıs 1992'de, Tahran'da Azerbaycan Parlamento Başkanı (aynı zamanda Devlet Başkanı Vekili) Yagub Memmedov, Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan ve İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani arasında sorunun çözümüne yönelik görüşme gerçekleştirilmiştir.

Görüşme sonucunda Azerbaycan ile Ermenistan arasında sekiz maddeden oluşan bir anlaşma imzalanmıştır. Ama anlaşma

⁸⁷Araz Aslanlı, a.g.e, s. 404.

⁸⁸**Hürriyet**, 4 Mart 1992; X. Taqiev, "Press-konferetsiya o sobityax v Xodjalı", <http://karabakhdoc.azerall.info/ru/isegod/isg011-2.htm> ; Aydın Mextiyev, "Brifinq v pres-tsentre prezidenta Azerbaydjan", **Nezavisimaya qazeta**, 4 mart 1992-ci il, <http://karabakhdoc.azerall.info/ru/isegod/isg011-2.htm> Erişim tarihi: (05.06.2017)

imzalandıktan sadece iki gün sonra 9 Mayıs 1992’de Ermenistan ordusu Karabağ bölgesinin anahtarı konumundaki Şuşa’yı, 17 Mayıs 1992’de ise bölgeyi Ermenistan’a bağlayan Laçın’ı işgal etmiştir. Bu da İran’ın arabuluculuk ve Ermenistan’ın barış konusundaki tutumunun “samimiliyi” konusunda sorular ortaya çıkarmış ve bir barış girişiminin daha sonuçsuz kalmasına neden olmuştur. Bu iki süreç üzerinde ayrıntılı bir biçimde durmamızın temel nedeni şudur: Hocalı’nın, Şuşa’nın ve Laçın’ın işgali Karabağ sorununun askeri anlamda kaderini belirleyen en önemli gelişmeler olmuştur. Hocalı bölgedeki tek havaalanının bulunduğu yer olması, Şuşa Hankendi ve çevresini kontrol edebilecek bir yükseklikte yerleşmesi, Laçın ise eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi ile Ermenistan’ı birleştiren bir yol olması dolayısıyla stratejik konuma sahipti. İran’ın arabuluculuk girişimleri sonrasında bu bölgelerin işgalinin ve soykırımın gerçekleştirilmesinin Azerbaycan üzerinde bıraktığı olumsuz etki sonraki dönemlerde İran yetkilileri tarafından ortaya atılan arabuluculuk önerilerinin ölü doğmasına neden olmuştur.

İran’ın 1994 ateşkesi sonrasındaki teklifleri bu defa Azerbaycan tarafından tepkilerle geri çevrilmiştir. İran sürekli olarak AGİT Minsk Grubu’nun bir işe yaramadığını ve bölge dışı güçlerin soruna müdahale etmesinin çözüme değil, çözümsüzlüğün sürmesine katkı sağladığını ifade etmiştir. Eşbaşkan ülkeler ve özellikle Rusya da İran’ı mümkün kadar sorunun dışında tutmaya çalışmıştır. Fakat 2001 yılında Karabağ sorununun çözümü ise girişimler yoğunlaştığı zaman (hatırlanacağı üzere 2001 yılının Ocak, Mart ve Nisan aylarında Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanları arasında ikisi uzun olmak üzere 3 görüşme gerçekleştirilmişti) Eşbaşkanlar İran’ın da katkısından yararlanmayı

düşünmüşlerdi. Özellikle 3-7 Nisan 2001 tarihlerindeki Ki-West görüşmelerinde konuya ilişkin karar bile alınmış, bu doğrultuda Fransa AGİT Minsk Grubuna Eşbaşkan olarak eski Tahran Büyükelçisi Philippe de Suremain'ı atamıştı.⁸⁹ İran'ın Karabağ sorununun çözüm sürecine davet edilmesinin temel nedenlerinden birisi hem Azerbaycan, hem de Ermenistan ile sınırdaş olması, her iki ülkeyle ilişkilerinin bulunması, ama en önemlisi görüşmelerin bu aşamasında Azerbaycan ile Ermenistan arasında toprak değişimi konusunun da gündemde olması ve bu toprakların İran sınırındaki topraklar olmasıydı. İran bu konuya sıcak bakmamaktaydı. 2001 yılının Mayıs ayında AGİT Minsk Grubunun Fransız Eşbaşkanı Suremain daha önce büyükelçi olarak görev yaptığı Tahran'ı ziyaret ettiği zaman gerekli ilgiyi görememişti. Daha sonra AGİT Minsk Grubunun İran'ın da katılımıyla Almanya'da ya da

İngiltere'de toplantı gerçekleştirme girişimi de İran'ın olumsuz tutumu nedeniyle gerçekleşmemişti. Özellikle Ağustos 2008 olaylarından (Rusya-Gürcistan savaşından) sonra İran bölgedeki sorunların bölge içinde çözülmesi gerektiğini ve bölge dışı aktörlerin süreçlerin dışında bırakılmasını savunan görüşlerini sıkça dile getirmeye başlamıştır. 2009 ve 2010 yıllarındaysa açıkça arabuluculuk girişiminde bulunmuştur. İran Dışişleri Bakanı Manuçehr Motteki Dağlık Karabağ sorununun çözüm sürecini görüşmek amacıyla Azerbaycan, Ermenistan ve İran dışişleri bakanları arasında Tahran'da üçlü görüşme yapılması önerisini sunmuştur. Fakat Ermenistan bu aşamada Karabağ sorununun çözüm süreci açısından format değişikliğine gitmek istemediği,

⁸⁹ "Philippe de Suremain", <http://icps.com.ua/en/about-the-center/the-supervisory-board/philippe-de-suremain/> Erişim tarihi: (07.06.2017)

Azerbaycan ise Tahran görüşmesinin işgali ortadan kaldırma açısından ciddi bir katkı sağlayacağına inanmadığı için İran'ın bu önerisi gerçekleşmemiştir.

İran yetkilileri Nisan 2016 başlarında Ermenistan-Azerbaycan cephe hattında yaşananları da kaygıyla izlemiştir. Sıcak çatışmalar devam ederken her iki tarafın Savunma Bakanlarını arayan iki yabancı ülke savunma bakanından birisi de İran Savunma Bakanı Tuğgeneral Hüseyin Dehkan (diğeri ise Rusya Savunma Bakanı Sergey Şoygu) olmuştur. Çatışmalar durduktan ve “ateşkes”e geri döndükten sonra da İran yetkilileri Karabağ sorununa ilişkin olarak aktifleşmeye çalışmıştır. Ama Rusya'nın sorunu kontrolünde tutma stratejisi doğrultusundaki adımları İran'ın girişimlerini yine sonuçsuz bırakmıştır.

İran Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgaline resmi olarak tepki göstermiş, genellikle işgali kınayan açıklamalar yapmıştır. Örneğin, Nisan 1993 başlarında Azerbaycan'ın Kelbecer rayonu Ermenistan tarafından işgal edildikten sonra Türkiye, Pakistan, İngiltere ve genel olarak İslam Konferansı Örgütü ile beraber İran da işgale tepki göstermişti.⁹⁰ Bilindiği üzere Kelbecer'in işgali sonrasında BM Genel Sekreteri tarafından BM Güvenlik Konseyi'ne sunulan raporda da işgale ilişkin hususlar üzerinde durulmuş, 30 Nisan 1993'te BM Güvenlik Konseyi de Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgaline ilişkin ilk kararını (822 sayılı kararı) 15 üyenin oybirliği ile kabul etmişti. Sonraki dönemlerde İran yetkilileri çoğu zaman Karabağ sorununun toprak bütünlüğü ilkesi çerçevesinde çözümüne desteklerini

⁹⁰“Xarici diplomatların mövqeyi”, **Azerbaycan**, 3 Nisan 1993 ve Cafersoy, a.g.e., s. 85.

ifade etmiş, ama Ermenistan`ın işgalci bir devlet olduğunu ifade etmekten çekinmişlerdir. Hatta Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda 14 Mart 2008 tarihinde 62/243 sayı ile kabul edilen ve “İşgal altındaki Azerbaycan topraklarındaki durum” başlığını taşıyan kararın oylamasına katılmamıştır.

Azerbaycan tarafının tepkisi üzerine İran yetkilileri sonradan, önemli işleri çıktığı için toplantıya katılamadıklarını, ama Azerbaycan`ın önerisini desteklediklerini açıklamıştır.

İran`ın Ermenistan ile geliştirdiği ilişkiler bu ülkenin kuşatılmışlık duygusundan veaslında aynı zamanda genel olarak tecritten kurtulması açısından önemli rol oynamıştır.Ermenistan yetkilileri defalarca İran`ın kendileri açısından nefeslik rolü oynadığını ifadeetmiştir. Azerbaycan yetkililerine göre Ermenistan`ın işgalci politikalarında ısrar etmesinin temelnedenlerinden birisi de İran`ın bu ülkeye yönelik olarak işgalci ülke muamelesi yapmamasıdır.⁹¹

⁹¹ “General Assembly Sixty-second session”

http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/62/PV.86 Erişim tarihi: (08.06.2017)

SONUÇ

Sonuç olarak İran açısından Karabağ sorunu karmaşık bir sorundur. İran Azerbaycan`ınzayıf, Azerbaycan`ı ve Ermenistan`ı kendisine bağımlı tuttuğu için Karabağ sorununun sürmesini arzu etmektedir (tabii ki, bunu arzulayan tek ülke İran değildir. Komşu ülkelerin tamamınayakını ve çok sayıda bölge dışındaki ülke bunu arzulamaktadır). İran Karabağ sorunundan bölgeyle ilgili çıkarları olan güçler karşısında bir araç olarak da yararlanmayı arzu etmektedir.

Bu bağlamda sorunun devam etmesi İran için önemlidir. Öte yandan sorunun sıcak çatışmalara dönüşmesi ise İran tarafından çok arzu edilmemektedir. Sıcak çatışmaların sürmesi İran`ın dış politikada ideolojik çelişki yaşamasına (Hristiyan Ermenistan karşısında Müslüman Azerbaycan`ı desteklemediği için) neden olmaktadır. Bu sorun İran içinde rejimin niteliği ile ilgili sorunların doğmasına da neden olmaktadır. Sıcak çatışmalar ayrıca İran Türkleri açısından milliyetçiliğin artmasına da neden olmaktadır ve toprak bütünlüğü konusunda risk oluşturmaktadır. Sıcak çatışmaların sürmesi bölgedışı güçlerin soruna askeri müdahalesi ve bu vesileyle bölgeye yerleşmesi (bölgede güçlenmesi) ihtimalini de artırmaktadır. Tüm bunları dikkate alan İran Azerbaycan ve Ermenistan ile ilişkilerini kontrollü olarak geliştirmekte, Karabağ sorunu ile bağlı etkisini diğer güçler (özellikle de Rusya) izin verdiği ölçüde artırmaya çalışmaktadır.

İran`ın yakın tarihindeki en büyük tehdit algılamalarından biri olan SSCB`nin ortadan kalkmasıyla birlikte, Ruslar ile karasal temas kalmamıştır. SSCB`nin çöküşü aynı zamanda komünizmi ideolojik tehdit olmaktan da çıkarmıştır. Kafkasya ve Orta Asya`da ortaya çıkan yeni

devletler, İran'ın önündeki potansiyel nüfuz alanı olarak belirlemiştir. Halihazırda İran bu bölgenin büyük kısmını kendi tarihinin ve “kültür havzasının” içinde görmekteydi. Ayrıca bazı İranlı yetkililer Orta Asya ve Kafkasya cumhuriyetlerindeki gelişmeleri dinsel bir perspektiften ele almayı tercih etmişti. Ancak şurası kesindir ki, bu ülkelerle sağlanacak ekonomik ilişkiler İran için büyük bir fırsat alanı olabilirdi. İran bu ülkelerin enerji ve diğer zenginliklerini dünya piyasasına sunmak suretiyle kendisini yeniden uluslararası sisteme entegre edebilirdi.

SSCB'nin dağılması Tahran için bir dizi de tehdit doğurmuştur. Soğuk Savaş'ın bitmesi uluslararası sistemde İran'ın Batı nezdindeki stratejik önemini azaltmıştır. Aynı dönemde Rusların dengeleyici rolünün büyük ölçüde sona ermesi, ABD'nin Basra Körfezi'nde güçlenmesine neden olmuştur. Bölgede Türk cumhuriyetlerinin ortaya çıkması ise, İran'ın güvenlik dengelerini bozmuştur. Orta Asya ve Kafkasya cumhuriyetlerinde çoğunlukla Türklerin yaşaması, İran siyasal literatüründe “Türk Cephesi” kavramını ortaya çıkarmıştır. Kendi sınırları içinde önemli oranda Türk'ü barındıran İran, söz konusu durumu potansiyel bir tehdit olarak algılamaya başlamıştır. Bu doğrultuda özellikle Azerbaycan, İran'ın tehdit algılamasının merkezine oturmuştur.

İran, Dağlık Karabağ sorununu temel alarak bölgedeki dinsel ve etnik farklılıkları potansiyel bir istikrarsızlık alanı olarak görmektedir. Kafkasya'daki her türlü sıcak çatışma ve kontrolsüz istikrarsızlığın kendi milli güvenliğini tehdit ettiğini düşünmekte, bu çerçevede her türlü çatışmaya karşı çıkmaktadır.

İran'ın Kafkasya ile ilgili diğer önemli problemi, ABD ile ilişkilerindeki sorun nedeniyle bölgedeki nüfuzunun sınırlanmasıdır. Diğer taraftan Tahran yönetimi ABD'nin Kafkasya ve Orta Asya'ya nüfuzundan tedirginlik duymaktadır. İran, Türkiye'nin bölgedeki nüfuzunu da ABD politikaları çerçevesinde değerlendirmektedir.

İran'ın bölgedeki tehdit algılaması ve uluslararası sistemdeki yeri, Rusya merkezli bir dış politika geliştirmesini zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda, Rusya'nın sınırlarını korumak ve onu Bağımsız Devletler Topluluğu içinde güçlü kılma çabasına girmiştir. "Türk Cephesi"ni potansiyel tehdit olarak gören İran, her tür Türkçü harekete karşı çıkmakta ve bu bağlamda Türkiye'nin etkinliğini azaltmaya çalışmaktadır. Ayrıca, bölgedeki istikrarsızlık nedeni olan aşırı milliyetçi ve dinsel hareketlere de karşı çıkan İran, Kafkasya üzerinden uluslararası sisteme entegre olma ve Hazar havzasında daha fazla etkili olma çabasıdadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

ALİYEV, İgrar, **Nagornıy Karabagh (Dağlık Karabağ)**, Bakü, Elm, 1989.

ASLANLI, Araz, **Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu**, Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001.

CABBARLI, Hatem, **Geçmişten Günümüze Ermenistan'da Azerbaycan Türkleri, Ermeni Araştırmaları**, Sayı 4, Aralık 2001- Ocak, Şubat 2002.

CAFERSOY, Nazim, **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, (Haziran 1992- Haziran 1993), Ankara, ASAM Yayını, 2001.

ÇİLOĞLU, Fahrettin, **Rusya Federasyonu'nda ve Transkafkasya'da Etnik Çatışmalar**, İstanbul, Sinatle, 1998.

DEVLET, Nadir, "Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Siyaseti ve Türkiye'ye Etkileri", Edit: Okan YEŞİLOT, **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2005.

ELİYARLI, Süleyman, **Azerbaycan Tarihi**, Bakü, Azerbaycan Neşriyatı, 1996, s. 9; Ziya Bünyadov vd. , Azerbaycan Tarihi I cilt, Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1994.

GADJIEV, K. S., Geopolitika Kafkaza, Moskva, Mejdunarodnie Otnaşeniya, 2003.

GÖYÜŞOV, Reşid, **Karabağ'ın Geçmişine Seyahat**, Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1993.

GULİYEV, Emir, **Göçürülme (1948–1953)**, Derleyen: Veliyev, Deportasiya, Azerbaycan Ansiklopedisi Yayınevi 2,000.

GÜRBÜZ, Vedat, “Dağlık Karabağ Sorunu ve Azerbaycan politikaları 1988-1994”, **Ermeni Araştırmaları**, Ankara, ASAM Yayınları, Yaz 2003, Sayı 10.

İBRAHİMOV, Rövşen, “Dağlık Karabağ Sorununun Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi”, **Qarabağ: Bildiklərimiz və Bilmədiklərimiz**, Qafqaz Universiteti Beynəlxalq Münaqişələri Araşdırma Mərkəzi, 2010, Nəşr № 002.

İBRAHİMOV, Rovshan, “Dağlık Karabağ Sözde Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığının Tanınması Durumunda Uluslararası Ortamda Ortaya Çıkabilecek Sorunlar”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 6, Yaz, 2002.

MEMMEDZADE , M. B., **İslam Ansiklopedisi, Karabağ Maddesi**, Ankara, Türk Diyanet Vakfı, 1998.

NESİBLİ, Nesib, **Azerbaycan'ın Jeopolitiği ve Petrol**, Bakü, Hazar Üniversitesi Neşriyatı, 2000.

NESİBZADE, Nesib, **Bölünmüş Azerbaycan Birleşik Azerbaycan**, Bakü, Ay-yıldız, 1997.

Pehlivan Çingiz, “Milliyet, Mezheb ve Ayendeye Temeddon-e İrani”, **İran –e Ferda**, No.3, 1371, Tahran.

TAŞKIRAN, Cemalettin, **Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi**, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1995.

Yıldırım Dursun ve Cihat Özönder, **Karabağ Dosyası**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1991.

Makaleler

AĞACAN Kamil “İran'ın Azerbaycan Politikası”, **Soydaş Dergisi**, Nisan-Mayıs 1997, Cilt 1, Sayı 1.

AĞACAN, Kamil, “İran’ın Azerbaycan Politikası”, **Soydaş Dergisi**, 1997, Cilt 1, Sayı 1.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, II Cilt.

ARSLAN, Ali, “Rusların Güney Kafkasya’da yayılmalarında Ermeni Eçmiyazin Katogigosluğu’nun Rolü”, **Kafkas Araştırmaları** II sayı.

ASLANLI, Araz, “Tarihten Günümüze Karabağ Sorun”, **Azerbaycan özel Avrasya Dosyası**, ASAM Yayınları, İlkbahar 2001, Cilt 7, Sayı 1.

BAYIR, Emre, Araz Aslanli, “Tehdit Merkezli Bir Dış Politika: İran’ın Azerbaycan Politikası”, **Stratejik Analiz**, Cilt 2, Sayı 18, Ekim 2001.

DURDULAR, Ercan, “İran, Azerbaycan ve Ermenistan”, **İran Özel Avrasya Dosyası**, ASAM, İlkbahar 1995, Cilt 2, Sayı 1.

“Ermenistan Cumhuriyeti’nin Azerbaycan Cumhuriyeti’ne Askeri Müdahalesi, Kanıtlar ve Belgeler”, Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı, Strateji Araştırma ve Dış Politikanın Kurulması Merkezi, 2004.

GÖK, Gonca, “İran’ın Bölgesel Politikası ve Türk-İran ilişkileri”, **Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü**, 2005.

GÜRBÜZ, Vedat, “Dağlık Karabağ Sorunu ve Azerbaycan politikaları 1988-1994”, **Ermeni Araştırmaları**, ASAM Yayınları, Yaz 2003, Sayı 10.

GÜL, Nazmi, Gökçen EKİCİ, “Staratejik Ortaklar Arasında Bir Sorun mu var? Putin’in Ermenistan Ziyareti ve Moskova-Erivan İlişkiler”, **Stratejik Analiz**, Kasım 2001, Sayı 19.

GÜRBÜZ Vedat, “Dağlık Karabağ Sorunu ve Azerbaycan politikaları 1988-1994”, **Ermeni Araştırmaları**, ASAM Yayınları, Yaz 2003, Sayı 10.

KASIM Kamer, “ Dağlık Karabağ Sorununun Çözümüne Dair Büyük Güçlerin Tutumu, Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ İhtilafı: Bölgesel Barış ve Güvenliğe ve Komşuluk İlişkilerine Bir Tehdit”, **Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM)**, Konferans Kitapları, Sayı: 10, 21 Kasım 2014, Ankara.

KENGERLİ, Mehmet, ”Karabağ Azerbaycan Toprağıdır Dünya Durdukça da Öyle Olacaktır”, **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi**, sayı 330, 1999.

KURBANOV, Ercan, “Azerbaycan’ın Güvenlik Kaygıları: Dağlık Karabağ Üzerinde Ermenistan’la Çatışma ve Diğer Ülke İçi Anlaşmazlıklar”, **Avrasya Etüdüleri**, Cilt 3, Sayı 4, Kış 1996/97, s. 20.

TAHİRZADE, Edalet, “Elçi Bey”, Bakü, **Cumhuriyet Gazetesi**, 1999.

Azerbaycan Cumhuriyeti Yasalar Toplusu I Cilt, Bakü: Hukuk Edebiyatı, 2001.

Tezler

GÜN, Rengin, “Uluslararası Çatışma ve Çatışma Çözümü Temelinde Türk –İran İlişkileri” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, 2003, İzmir.

KILIÇ, Yavuz, “İran’ın Azerbaycan Politikası” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, 2003.

SARIKAYA, Yalçın, “Soğuk Savaş Sonrası İran’ın Dış Politikası” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, 2001. İstanbul.

İnternet kaynakları

“Azərbaycan-İran münasibətləri”, [http://mfa.gov.az/files/file/Azerbaycan -
Iran_munasibetleri.pdf](http://mfa.gov.az/files/file/Azerbaycan_-_Iran_munasibetleri.pdf)

iv Nesib Nesibli, “Azerbaycan ve Moskova-Erivan-Tahran İttifakının Jeopolitik kuşatması”, **Stratejik Analiz**, Cilt 1,Sayı 4, 2000, s. 61-62.

Erişim tarihi: (06.05.2017)

General Assembly Sixty-second session”

http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/62/PV.86

Erişim tarihi: (08.06.2017)

Hürriyet, 4 Mart 1992; X. Taqiev, “Press-konferetsiya o sobityax v Xodjalı”,<http://karabakh-doc.azerall.info/ru/isegod/isg011-2.htm> ; Aydın

Mextiyev, “Brifinq v pres-tsentre prezidenta Azerbaydjan”,

Nezavisimaya qazeta, 4 mart 1992-ci il,

<http://karabakhdoc.azerall.info/ru/isegod/isg011-2.htm> Erişim tarihi:

(05.06.2017)

“İran ve Karabağ”, <http://oguztv.com/məqalələr/iran-ve-karabag-arif-keskin/>, (Erişim Tarihi: 10 .05. 2017)

“Karabağ”, <http://www.president.az/azerbaijan/karabakh> Erişim tarihi:

(05.06.2017)

KESKİN, Arif, “İran ve Karabağ Sorunu”,

Günaskam, http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=187&Itemid=1, (Erişim Tarihi :

17.05.2017)

Kelbecer’in işgali sonrası **BM 822 nolu kararı**, Daha ayrıntılı orak bkz:

www.un.org/docs/scres/1993/844e.pdf (22.05.2006).

NASİBOV, Murad, “The EU and the Nagorno-Karabakh Conflict”,

January 25, 2015, [http://www.futureforeignpolicy.com/eu-nagorno-](http://www.futureforeignpolicy.com/eu-nagorno-karabakh-conflict/)

[karabakh-conflict/](http://www.futureforeignpolicy.com/eu-nagorno-karabakh-conflict/), (Erişim Tarihi: 10 06. 2017)

NESİBLİ, Nesib, “Azerbaijan-Iran Relations: Challenges and Prospects”, <http://ksgnotes1.harvard.edu.tr> Erişim tarihi: (18.05.2017)

PAKAYİN, Möhsün, “Heydər Əliyev və İranla daimi dostluğa əsaslanan baxış 1-15”,

<http://baku.mfa.ir/index.aspx?siteid=439&pageid=24973> Erişim tarihi: (05.05.2017)

PAŞAYEVA, Gulşen, “Sistema Regionalnoy Bezopasnosti Yujnogo Kavkaza: Mifi i Realnost”, Bkz: http://www.cac.org/online/2001/journal_rus/cac-01/03.pashr.shtml Erişim tarihi: (28.05.2017)

Philippe de Suremain”, <http://icps.com.ua/en/about-the-center/the-supervisory-board/philippe-de-suremain/> Erişim tarihi: (07.06.2017)

SAĞIR, Celil, “Asım ile olmak istemiyorlar”,

<http://www.aksiyon.com.tr/yazdir.php?id=11826>. Erişim tarihi: (27.05.2017)

YAKUPZADE, Celil, “İran’ın Karabağ Sorununa ve Güney Kafkasya’da Kolektif Güvenlik girişimlerine Yönelik Politikası”, http://www.azadqarabag.azerall.info/ts_gen/azl/meqale/2005/q-6.htm

Erişim tarihi: (20.05.2017)